

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS
AND SCIENCES IN THE U.S., INC.

IVAN FRANKO

MOSES

Edited by George Y. Shevelov
Initials by Olena Kulcyc'ka
Layout by J. Hnizdovsky
Technical Editor Iwan Zamsha

New York 1968

УКРАЇНСЬКА ВЛІЙНА АКАДЕМІЯ НАУК
У США

ІВАН ФРАНКО

МОЙСЕЙ

Редакція і статті Юрія Шевельова
Фронтиспіс й ініціали Олени Кульчицької
Мистецьке оформлення Якова Гніздовського
Технічна редакція Івана Замші

*Заручок для
Бібліотеки в Запоріжжі
lvq*

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS
AND SCIENCES IN THE U.S. INC.

206 West 100 Street
New York, N.Y. 10025

diasporiana.org.ua

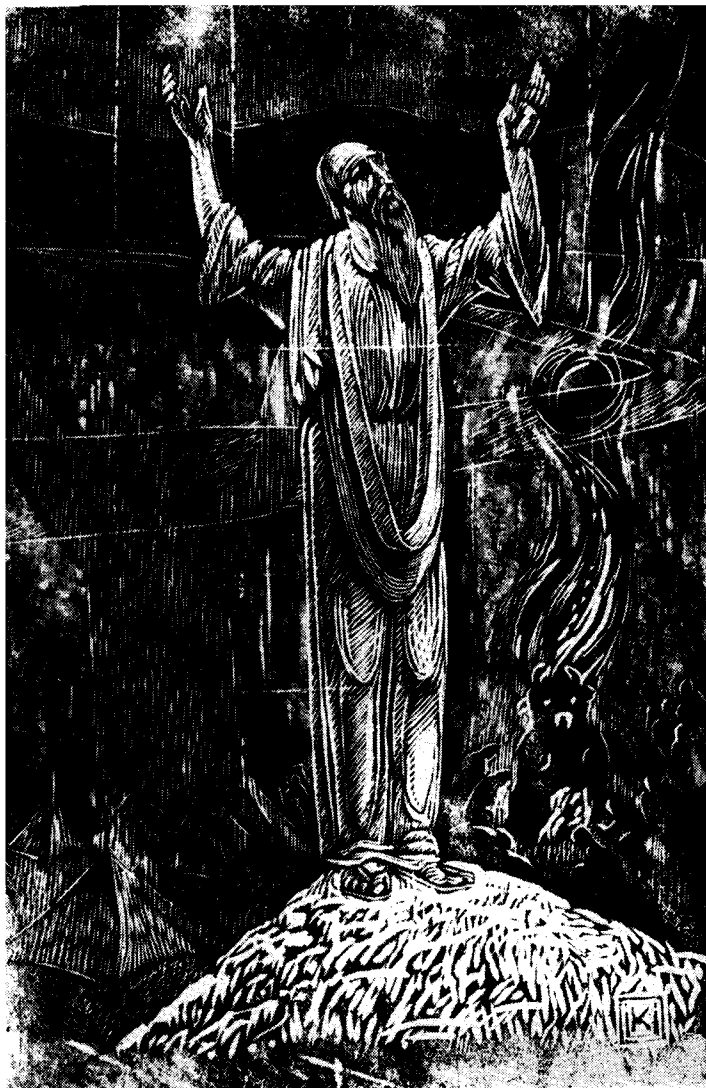
Нью-Йорк 1968

Printed in the United States of America

Copyright 1968

by

The Ukrainian Academy of Arts and Sciences
in the U.S., Inc.

ВПРОВІДНЕ:

ЩО МИ ЗНАЄМО ПРО ПОЕМУ

„Мойсей” датований січнем - липнем 1905 року. Після кількох хвиль переслідувань і бойкотів і гіркої самоти письменник досяг суспільного визнання. Його родинне життя було ледве прикритою руїною. Невблаганна хвороба, що показалася десь 1896 року і звела письменника в труну 1916 року, змушувала тримати рахунок з життям у стані кожночасної готовости бути закритим.

Історики літератури перетрусили світову літературу, шукавши „Мойсеєві” прототипа або впливів на „Мойсея”. Яким Ярема говорив про схожість і розбіжність з „Ангеллі” Ю. Словацького (1912). Андрій Музичка про Мілтонові поеми (1927). Леонид Білецький про Альфреда де Вінї (1929), Костянтин Чехович про „Бар Кохбу” Я. Врхліцького і про Данте (1936-38). Згадувано Гердера, Петефі, Магера, К. Ф. Масра (напр., Олександр Білецький, 1958). Притягано навіть твори, написані після Мойсея, 1906 року — драма „Мойсей” Карла Гавітмана, 1910 року — „По дорозі в казку” Олеся, 1914 року — „Мойсей безумний” Миколи Голубця (Каспрук, 1965). Спеціально порівнювано Франкову поему з єдиним перед тим написаним українським твором на ту ж тему, „Мойсеєм” Корнила Устияновича (1891). Висновок простий: твір Франка наскрізь оригінальний. Ключів до нього слід шукати у Франкові і в самій поемі, не поза ними.

Франкознавці перетрусили всі твори Франкові, щоб знайти, відколи письменника зацікавив образ Мойсея. Наслідки були плідні: образ раз-по-раз повертався до його творця перед тим, як знайшов своє завершення в поемі 1905 року. З названим ім'ям Мойсея або з присутнім посиланням на нього образ непокоїв Франка вже 1875 року в „Петріях і Довбущуках”; виринув у поезії „Я буду жити, бо я хочу жити” 1880 року, „Ex nihilo” (1885), „Заповіті Якова” і „По-людськи” в складі „Жидівських мелодій” 1889 року; майнув навіть у такому, здавалося б, далекому творі, як „Лис Микита” (1896), і в „Перехресних стежках” (1900) і в „Похороні” (1897); став темою поезії „Серцем молився Мойсей” у „Моєму ізмарагді” (1898); з'явився нарешті в кількох творах, писаних більш-менш одночасно з „Мойсеєм”, коло 1905 року: „Поете, тям” („Із книги Кааф”), „Було се три дні перед моїм шлюбом” („На старі теми”), „Сойчине крило”. Встановили це головне Леонид Білецький і Чехович. Радянські франкознавці повторили, напр., Юрій Кобилецький, Арсен Каспрук, Олександр Білецький, А. Скоць (не посилаючися на своїх попередників), додавши кілька нових позицій. Висновок: постійний інтерес Франка до образу Мойсея незаперечний. Можна думати, що задум поеми виношувався багато років, щонайменше від кінця дев'ятидесятих років, часу, коли образ особливо переслідував Франка. Тема вабила і мучила. Чому?

Біографічна паралеля Франка, перед лицем смерти, в безнастанних конфліктах з галицькою суспільністю, то загострених, то погано прихованих, і Мойсея, людини, що знала, де земля обітована, кликала й вела до неї, була цькована і покинена своїм народом і була рокована вмерти, не ввійшовши до краю майбутнього, на порозі його, — виразна. Сучасники й наступники гостро відчували конфлікт Франка з громадою. „В «Мойсею», писав Ярема, обвинувачено тяжко все укра-

їнське громадянство". Павло Филипович цитував Франків вірш 1895 року „Три долі”:

Той зарід сили, що іскриться в тобі, —
Ні, ти не розів'єш його як слід.
Без вправ, без змагань, наче в гробі,
Його задусить твій бездарний рід.

У статті „Отвертий лист до гал. української молодіжі”, написаній тоді ж, коли й „Мойсей”, Франко закидав своїм землякам „неточність, балакучість та пустомельство, брак характерности, індиферентність та моральну грубошкірість, байдужність до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пусту амбітність та брак самокритики”. Ще в пам'ятку були заяви Франка 1896 року: „Nie kocham rusinów” і „Nawet Rusi naszej nie kocham”.

Але Франко не написав автобіографії або мемуарів, не написав твору на місцеву тему. Значить, він хотів абстрагувати, взагальнити болючу тему, позбавити її часового й обмеженого, розкрити загально-людські аспекти її. Поема значуца поза автобіографічністю, автобіографічність її заперечена або сублимована.

Ці аспекти відчитувано по-різному. „Конфлікт між національними почуваннями людини а скептичними міркуваннями людського інтелекту” вбачав у поемі її перший інтерпретатор Ярема. „Проблему проводу нації” і розв'язання проблеми „у зміслі ідеалізму і націоналізму” знайшов Чехович. За Кобилецьким поема написана про „взаємини між героєм і народом”, Каспрук уздріває „проблему народу і вождя”. Усі радянські франкознавці як один хочуть бачити в поемі реакцію автора на революцію 1905 року: „Ідейним поштовхом до написання поеми „Мойсей” були для Франка революційні події в Росії і на Україні 1905 р.”, — у форму-

люванні Каспрука. Правди ради треба сказати, що і це твердження знайшло свій перший вияв у Яреми (ст. 17). Осторонь стоїть суд Миколи Зерова. Для нього „Мойсей” — це „поема сумніву, але сумніву подоланого”.

Це не всі інтерпретації, але тільки головні. Але цього вистачає, щоб прочитати поему власними очима і вибрати одне тлумачення з запропонованих або відкинути всі й виробити своє. Отже, перегорнім сторінку, —

ПРОЛОГ

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, **вкритий!**

Твоїм будущим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізних
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноем,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоем

Тебе скував і заприсяг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?

Невже задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задармо край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задармо в слові твому іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух піднятися?

Задармо в пісні твоїй ллється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О, ні! Не самі сльози і зідхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, відхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будущині задаток слізьми злитий,

Твоєму генію мій скромний дар весільний.

20 липня 1905.

Сорок літ проблукавши Мойсей
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Тут піски, ще й червоні, як ржа,
Голі скелі Моава,
Та за ними синіє Йордан,
І діброви, й мурава.

По моавських долинах марних
Ось Ізраїль кочує;
За ті голі верхи перейти
Він охоти не чує.

Під подертими шатрами спить
Кочовисько ледаче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та бодячче.

Що чудовий обіцяний край,
Що смарагди й сафіри
Вже ось-ось за горою блистять, —
З них ніхто не йме віри.

Сорок літ говорив їм пророк
Так велично та гарно
Про обіцяну ту вітчину,
І все пусто та марно.

Сорок літ сафіровий Йордан
І долина пречудна
Їх манили й гонили, немов
Фата-моргана злудна.

І зневірився люд і сказав:
„Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще ждять? І доки?”

І покинули ждять, і бажать,
І десь рвуться в простори,
Слать гонців і самим визирать
Поза ржавії гори.

День за днем по моавських ярах,
Поки спека діймає,
У дрантивих наметах своїх
Весь Ізраїль дрімає.

Лиш жінки їх прядуть та печуть
В грані м'ясо козяче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та бодячче.

Та дрібна дітвора по степу
Дивні іграшки зводить:
То воює, мурує міста,
То городи городить.

І не раз напівсонні батьки
Головами хитають.
„Де набрались вони тих забав? —
Самі в себе питають. —

„Адже в нас не видали того,
Не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли
В кров і душу дитині?“

Лиш один з-поміж сеї юрби
У шатрі не дрімає
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Се Мойсей, позабутий пророк,
Се дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю спровадив рабів
Із тіснин передмур'я.

Як душа їх душі, підіймавсь
Він тоді многі рази
До найвищих, піднебних висот
І відхнення й екстази.

І на хвилях бурхливих їх душ
У дні проби і міри
Попадав він із ними не раз
У безодню зневіри.

Та тепер його голос зомлів
І погасло відхніння,
І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Ті слова про обіцяний край
Для їх слуху — се казка;
М'ясо стад їх, і масло, і сир —
Се найвищя ласка.

Що з Міцраїм батьки і діди
Піднялись до походу,
На їх погляд се дурість, і гріх,
І руїна народу.

Серед них Авірон і Датан
Верховодять сьогодні;
На пророцькі слова їх одвіт:
„Наші кози голодні!”

І на поклик його у поход:
„Наші коні не куті”.
На обіцянки слави й побід:
„Там войовники люті”.

На принади нової землі:
„Нам і тут непогано”.
А на згадку про Божий наказ:
„Замовчи ти, помано!”

Та коли загрозив їм пророк
Новим гнівом Єгови,
То йому наказав Авірон
Богохульні промови.

А на зборі Ізраїля синів,
Честь віддавши Ваалу,
Голосистий Датан перепер
Ось яку ухвалу:

„Хто пророка із себе вдає,
І говорить без зв'язку,
І обіщує темній юрбі
Божий гнів або ласку, —

„Хто до бунту посміє народ
Накликати, до зміни.
І манити за гори, настрить
Кінцевої руїни, —

„Той на пострах безумцям усім
Між отсим поколінням
Най опльований буде всіма
І побитий камінням”.

Вечоріло. Поменшала вже
Цілоденная спека,
Над горою край неба палав,
Мов пожежа далека.

Наче дощ золотий із небес,
Полила прохолода;
Починається рух у шатрах
Кочового народа.

Звільна, плавно ступаючи, йдуть,
Кам'яними стежками
Чорноокі гебрейки бичем
З глиняними збанками —

Із збанками на головах, ген
Під скалу до криниці,
А в руках їх мішки шкіряні,
Щоб дойти ягниці.

Старші діти по голім степу,
Наче зайчики, грають,
В перегони біжать і кричать
Або з луків стріляють.

Де-де чути квиління з шатра
Або регіт дівочий;
Там хтось пісню заводить сумну,
Наче степ у тьмі ночий.

Та ось старші, батьки та діди,
Із наметів виходять
І по горах, по голім степу
Скрізь очима поводять:

Чи не видно ворожих їздців
Де за жовтим туманом?
Чи не котить де південний біс
Пісковим гураганом?

Ні, спокій! І розмови пішли
Ті звичайні, сусідські:
„Щораз менше в ягниць молока
І ягнята ось тицькі!

„Навіть, що, для ослиць не стає
Будякової паші!
Доведеться кудись кочувать
На пасовиська краці.

„Авірон радить край Маді
А Датан іще далі.
А Мойсей? Той замовкне, мабуть,
По вчорашній ухвалі”.

А втім, в таборі гомін і рух,
Біганина і крики;
Із шатер вибігає народ
І малий, і великий,

Що таке? Чи де ворог іде?
Чи впав звір у тенета?
Ні, Мойсей! Глянь, Мойсей виходжа
Із свого намета.

Хоч літа його гнуть у каблук
Із турботами в парі,
То в очах його все щось горить,
Мов дві блискавці в хмарі.

Хоч волосся все біле, як сніг,
У старечій оздобі,
То стоять ще ті горді жмутки,
Як два роги на лобі.

Він іде на широкий майдан,
Де намет заповіта
Простяга свої штири роги
В штири сторони світа.

В тім наметі є скриня важка,
Вся укована з міді,
В ній Єгови накази лежать,
Знаки волі й побіди.

Та давно вже не входить ніхто
До намета святого,
Його жах стереже день і ніч,
Мов собака порога.

Але камінь великий лежить
Край намета до сходу:
З того каменя звичай велить
Промовлять до народу.

На той камінь зіходить Мойсей —
І жахнулися люде.
Та невже ж волі всіх на докір
Він пророчити буде?

І прийдеться розбити, розтоптати,
Як гнилу колоду,
Кого наші батьки і діди
Звали батьком народу?

Ось між чільними вже Авірон
Червоніє з досади,
А середнім щось шепче Датан,
Лихий демон громади.

„Вчора ви, небожата мої,
Раду радили глупу;
Се хотів я сказати вам тепер
Замість першого вступу.

Ухвалили печать наложити
На язик мій, на душу,
Тож тепер вам усім вперекір
Говорити я мушу.

„Зрозумійте й затямте собі
Ви, сліпців покоління,
Що, як зглушите душу живу,
Заговорить каміння.

„Вчора ви присяглися свій слух
Затикать на промови,
Не мої, не тих глиняних уст,
А самого Єгови.

„Бережіться, а то він до вас
Заговорить по-свому,
Заговорить страшніше сто раз,
Як в пустині рик грому.

„А від слів його гори дрожать
І земля подається,
Ваше серце, як листя в огні,
Зашкрумить і зов'ється.

„Вчора ви прокляли всякий бунт —
І кляли його все,
Бо напротив тих глупих проклять
Ваше серце бунтує.

„Бо в те серце Єгова вложив,
Наче квас в прісне тісто,
Творчі сили, — ті гнатимуть вас
У призначене місто.

„Вчора ви уважали спокій
Найблаженнішим станом;
Та чи радився ум ваш при тім
З вашим Богом і Паном?

„Чи то Він для спокою призвав
З міста Ур та з Гаррана
Авраама і плем'я його
На луги Ханаана?

„Для спокою їх потім водив
По йорданським поділлю?
Семилітнім їх голодом гнав
Аж над береги Нілю?

„Якби хтів вас в спокою держать,
Наче трупа у крипті,
То ви й досі, як сірі воли,
Гнули б шиї в Єгипті.

„Тим-то буду до вас говорить
Не від себе, а владно,
Щоб ви знали, що з Богом на прою
Виступать непорадно.

„Бо Єгови натягнений лук,
І тетива нап'ята,
І наложена стрілка на ній —
І то ви є стріла та.

„Як стріла вже намірена в ціль,
Наострена до бою,
Чи подоба стрілі говорить:
«Я бажаю спокою?»»

„А що вчора ви тут присягли,
На подобу жіноцтва,
Більш не слухать обітниць моїх,
Ні погроз, ні пророцтва, —

„То навмисно про все те до вас
Побалакати хочу:
І обітницю дам, що прийде,
Погрожу й попророчу.

„І ви мусите слухать, хоч злість
Вб'є вам жало студене.
Рад я знать, чия перша рука
Підійметься на мене!..”

„Зареклися ви слухати слів
Про Єговину ласку,
Тож, мов дітям безумним, я вам
Розповім одну казку.

„Як зійшлися колись дерева
На широкому роздоллі.
«Обберімо собі короля
По своїй вольній волі.

«Щоб і захист нам з нього, і честь,
І надія, й підмога,
Щоб і пан наш він був, і слуга,
І мета, і дорога».

„І сказали одні: «Вибирать —
На одно всі ми звані.
Най царює над нами вовік
Отой кедр на Ливані».

„І згодилися всі дерева,
Стали кедр благати:
«Ти зійди з своїх гордих висот,
Йди до нас царювати».

„І відмовив їм кедр і сказав:
«Ви чого забажали?
Щоб покинув я сам ради вас
Свої гори і скали?»

«Щоб покинув я сам ради вас
Блиски сонця й свободу,
Бувши вольним — пустився служить
Збиранині народу?»

«Ви корону мені принесли?
Що мені се за шана!
Я й без неї окраса землі
І корона Ливана».

„І вернулися всі дерева,
Стали пальму багаті:
«Ти між нами ростеш, нам рідня,
Йди до нас царювати».

„І сказала їм пальма: «Брати,
Що се вас закортіло?
Царювати й порядки робить —
Се мое хіба діло?»

«Щоб між вами порядки робить,
Чи ж я кинути в силі
Свої цвіти пахучі та свій
Плід — солодкі дактилі?»

«Мало б сонце даремно мій сок
Вигрівати щоднини?
Мого плоду даремно шукать
Око звіра й людини?»

«Хай царює хто хоче у вас,
Я на троні не сяду,
Я волю всім давать свою тінь,
І поживу, й розраду».

„І погнулися всі дерева
Під думками важкими,
Що не хоче ні пальма, ні кедр
Царювати над ними.

„Нумо рожу благать! Та вона
Всьому світові гожа,
Без корони — цариця ростин,
Приподобниця Божа.

„Нумо дуба благати! Та дуб
Мов хазяїн багатий,
Своїм гіллям, корінням і пнем,
Жолудьми все зайнятий.

„Нум березу благать! Та вона,
Панна в білому шовку,
Розпуска свої коси буйні,
Тужно хилить головку.

„І сказав хтось, неначе на жарт,
Оте слово діточе:
«Ще хіба би терна нам просить,
Може, терен захоче».

„І підхопили всі дерева
Се устами одними,
І взялися просити терна,
Щоб царем був над ними.

„Мовив терен: «Се добре вам хтось
Підповів таку раду.
Я на вашім престолі як стій
Без вагання засяду.

«Я ні станом високий, як кедр,
Ні, як пальма, вродливий,
І не буду, як дуб, самолюб,
Як береза, тужливий.

«Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба.

«Боронитиму вступу до вас
Спижевими шпичками
І скрашатиму всі пустирі
Молочними квітками.

«І служитиму зайцю гніздом,
Пристановищем птаху,
Щоб росли ви все краще, а я
Буду гинуть на шляху»”.

У глибокім мовчанню сю річ
Вухом ловлять гебреї...
„Се вам казка, — промовив Мойсей, —
Ось вам виклад до неї.

„Дерева — се народи землі,
А король у їх колі —
Божий вибранець, син і слуга
Господевої волі.

„Як народи Єгова создав,
Мов літорослі в полю,
Заглядав всім у душу й читав
З неї кожного долю.

„Заглядав їм у душу, яка
Їх удача й причина,
І шукав, кого з них би собі
Обібрати за сина.

„І не взяв отих гордих, грімких,
Що б'ють в небо думками
І підносять могутню п'яту
Над людськими карками.

„І не взяв богачів-дукачів,
Що всю землю пліндрують,
Людським золотом і потом собі
Домовини мурують.

„І не взяв красунів-джиґунів,
Що на лірах брязкочуть
І свій хист у мармурі, в піснях
Віковічнити хочуть.

„Згордував усю славу, весь блиск
І земне панування,
І всі пахощі штук, і усе
Книжкове мудрування.

„І, як терен посеред дерев
Непоказний на вроду
І не має він слави собі
Ані з цвіту, ні з плоду, —

„Так і вибраний Богом народ
Між народами вбогий;
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

„Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник.

„Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевідець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі,
Мов скарбник Його слова.

„На безмежну мандрівку життя
Дав йому запомогу,
Заповіти й обіти свої,
Наче хліб на дорогу.

„Але заздрий Єгова, наш Бог,
І грізний, і сердитий:
Те, що Він полюбив, най ніхто
Не посміє любити!

„Тож на вибранця свого надів
Плащ своєї любови,
Недоступний, колючий, немов
Колючки ті тернові.

„І зробив його острим, гризьким,
Мов кропива-жеруха,
Аби міг лише сам Він вдихать
Аромат його духа.

„І посольство йому дав страшне
Під сімома печатьми,
Щоб в далеку будущину ніс,
Ненавиджений братами.

„Горе тому нездарі-послу,
Що в ході задрімає
Або, Божу зневаживши річ,
І печать розламає!

„Вийме інший посольство **страшне**
Лінюхові з долоні,
Побіжить, і осягне мету,
І засяє в короні.

„Та щасливий посол, що свій лист
Понесе скоро й вірно!
Дасть вінець йому царський Господь
І прославить безмірно.

„О Ізраїлю, ти той посол,
І будущий цар світа!
Чом не тямить посольства свого
І його заповіта?

„Твоє царство не з сеї землі,
Не мирська твоя слава!
Але горе, як звабить тебе
Світова забава.

„Замість статися сіллю землі,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднать ласку, ти сам
Станеш ласки негідним.

„Замість світ слобонити від мук,
І роздору, і жаху,
Будеш ти мов розчавлений черв,
Що здихає на шляху”.

І з'їдливо сказав Авірон:
„Мосціпане Мойсею,
Страх загрів і напудив ти нас
Приповісткою сею!

„Між народами бути терном!
За сю ласку велику
Справді варто в Єгові твоїм
Признавати владику.

„І послом Його бути — се честь!
І в незнане будуще
Запечатані письма носить —
Се манить нас найдужче.

„Се якраз доля того осла,
Що зав'язані міхи
З хлібом носить, сам голод терпить
Для чужої потіхи.

„Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті
І осягнуть, як честь віддадуть
І Ваалу й Астарті.

„Най Єгова собі там гримить
На скалистім Синаю, —
Нам Ваал дасть багатства і власть
У великому краю.

„Най Єгові колючі терни
Будуть любі та гожі, —
Нас Астарті рука поведе
Поміж мірти і рожі.

„Наш уділ — Сенаар та Гарран,
А наш шлях до востоку,
А на захід, у твій Ханаан,
Не поступимо й кроку.

„Все те ясно, не варто про се
І балакати далі.
Та от що нам з тобою зробить
По вчорашній ухвалі?

„Бить камінням руїну стару?
Шкода заходу й труду.
Дечим може ще він послужить
Ізраельському люду.

„Майстер він говорити казки,
Милян у пускати баньку,
Тож приставмо його до дітей
За громадською няньку”.

Так сказав він, і регіт піднявсь,
А з тим реготом в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Мов у градовій хмарі.

Та спокійно відмовив Мойсей:
„Так і будь, Авіроне!
Що повиснути має колись,
Те і в морі не втоне.

„Ханаана тобі не видать
І не йти до востоку;
З сього місця ні вперед, ні взад
Ти не зробиш і кроку”.

І мертвецька тиша залягла
На устах всього люда,
І жахнувсь Авірон, і поблід,
Сподіваючись чуда.

Але чуда нема! Авірон
В сміх! А з сміхом тим в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Як у градовій хмарі.

І піднявся завзятий Датан:
„Дармо грозиш, пророчиш!
Ось як я тобі правду скажу,
Може й слухать не схочеш.

„І признавайсь: не на тебе ти вчивсь
У єгипетській школі,
Щоб, доріши, кайдани кувать
Нашій честі і волі?

„Признавайсь: не на те ти ходив
У єгипетську раду,
Щоб з мудрцями й жерцями кувать
На Ізраїля зраду?

„Признавайся: було там у них
Віщування старинне,
Що від дуба й дванадцяти гіль
Власть Єгипта загине?

„Знали всі, фараон і жерці,
Що той дуб і ті гілі —
Се Ізраїля дванадцять колін,
Розбуялих на Нілі.

„І жахались, що мимо всіх праць,
І знущань, і катовань,
Той Ізраїль росте та росте,
Як та Нілева повінь.

Знали всі: як в гебрейській сім'ї
Родить первенця мати,
То в єгипетській мусить в той день
Первородне вмирати.

„Та не знав ніхто ради на се,
Не придумав підмоги,
Тільки ти, перекинчик, упав
Фараону під ноги.

„І сказав: «Ти позволь їх мені
Повести у пустиню,
Я знесилю, і висушу їх,
І покірними вчиню».

„І додержав ти слова, повів
Нас, мов глупу отару,
Фараону на втіху в піски,
Нам на горі і кару.

„Скільки люда в пустині лягло!
Ті піски і ті скали
Сотням тисяч Ізраїля синів
Домовиною стали!

„А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жмінка лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

„Коли дух наш хоробрий упав,
Мов нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі,
Наче мокрая глина, —

„Ти ведеш нас у сей Ханаан,
Мов до вовчої ями.
Адже зверхником тут фараон
Над усіми князями!

„Се ж безумство — тиснутися нам
Самохітно до пастки!
Чи нам тут воювать єгиптян,
Чи просити їх ласки?”

„О Датане, — промовив Мойсей, —
Не журися, мій сину!
Ханаана тобі не видать,
Не гнуть гордую спину.

„Ще одно повідаю тобі,
Небораче Датане:
При смерті тобі й п'яді землі
Під ногами не стане”.

„Гей, гебреї! — Датан закричав. —
Ви ж клялися Ваалу!
Чи ж забули так скоро свою
Учорашню ухвалу?”

„За каміння! Він кпить собі з нас,
Так, як кпив разів много.
Най загине він краще один,
Як ми всі через нього!”

„Най загине! — кругом загуло. —
І ось тут йому й амінь!”
Тільки диво, ні одна рука
Не сягнула по камінь.

І Датан зміркувався як стій:
„Забирайся в тій хвили!
Щоб ми кров'ю твоєю під ніч
Своїх рук не сквернили!”

І юрба, мов шалена, ревла:
„Забирайся ще нині!”
І лунав її рев, мов крутіж-
Гураган по долині.

Але ось підняв голос Мойсей
У розпалі гнівному,
Покотились слова по степу,
Наче розкоти грому.

„Горе вам, нетямучі раби
На гордині котурні!
Бо ведуть вас, неначе сліпих,
Ошуканці і дурні.

„Горе вам, бунтівничі уми!
Від Єгипту почавши,
Проти власного свого добра
Ви бунтуєтесь завше.

„Горе вам, непокірні, палкі,
Загорілі й уперті,
Тим упором, мов клином, самі
Унутрі ви роздерті.

„Як кропива, ви руку жжете,
Що, мов цвіт, вас плекає;
Як бугай, бодете пастуха,
Що вам паші шукає.

„Горе вам, що зробив вас Господь
Всього людства багаттям!
Бо найвищий сей дар буде ще
Вам найтяжчим прокляттям!

„Бо коли вас осяє Господь
Ласки свої промінням,
Ви послів і пророків Його
Поб'єте все камінням.

„Кожду ж крапельку крові тих слуг
І чад Своїх найкращих
Буде мстити Єгова на вас
І на правнуках ваших.

„Буде бити і мучити вас,
Аж заплачете з болю
І присягнете в горю чинить
Його праведну волю.

„Та, як кара жорстока мине,
Знову карк ваш затвердне,
Черга злочинів, кар і жалю
Знов свій закрут оберне.

„Горе вам, що століття цілі
Житимете в тій школі,
Поки навчитесь плавно читать
Книгу Божої волі!

„Бачу образ ваш: в лісі пастух,
З бука чиру надерши,
У воді мочить, сушить, потім
Б'є й толочить найперше,

„Поки губка та зм'якне, як пух,
І візьметься в ній сила,
З-під удару підхопивши вмить
Яру іскру з кресила.

„Ти, Ізраїлю, чир той! Тебе
Так товктиме Єгова,
Поки зм'якнеш на губку й спіймеш
Іскру Божого слова.

„Ти підеш до своєї мети,
Як бидля в плуг нераде . . .
Горе тим, що Єгови кулак
На карки їх упаде!

„Ти далеко в минуле глядиш
І в будущі дороги,
Та на близькі терни та пеньки
Все збиватимеш ноги.

„Наче кінь той здичілий, летиш
У безодню з розгону
І колись за ярмо ще свою
Проміняєш корону.

„Стережись, щоб обітниць своїх
Не відкликав Єгова,
Щоб за впертість на тобі однім
Не зламав свого слова!

І щоб він не покинув тебе
Всім народам для страху,
Як розтоптану красу змію,
Що здихає на шляху!”

Похилившись, слухали всі,
Мовчазливі, понурі,
Лиш у грудях сопло щось глухе,
Наче подихи бурі.

Добігало вже сонце до гір,
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарому небі плила
Меланхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, м'яке
В старім серці пророка,
І понизила лет свій на мить
Його дума висока.

Чи ж все быть йому кар вістуном
І погрозою в людях?
І, мов хоре, голодне дитя,
Щось захлипало в грудях.

„О Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

„Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, майбуттє моє,
І краса, і держава.

„Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завзяттю, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

„Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

„О Ізрайлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам Бог наш Єгова.

„Міліони у Нього дітей,
Всіх Він гріє і ростить, —
А у мене ти сам лиш, один,
І тебе мені досить.

„І коли з міліонів тебе
Вибрав Він собі в слуги,
Я без вибору став твій слуга,
Лиш з любови і туги.

„І коли Він для себе бере
Твою силу робочу,
Я, Ізрайлю, від тебе собі
Нічогосько не хочу.

„І коли Він жадає кадил,
І похвали, й пошани,
Я від тебе невдячність прийму,
І наруги, і рани.

„Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої,
Хоч над ними і плачу.

„За ту впертість сліпую твою,
За ті гордощі духа,
Що, зійшовши на глупий свій шлях,
Навіть Бога не слуха.

„За брехливість твого язика,
За широке сумління,
Що держиться земного добра,
Мов ціпкеє коріння.

„За безсоромність твоїх дочок,
За палке їх кохання,
І за мову й звичаї твої,
За твій сміх і дихання.

„О Ізраїлю, чадо мое!
Жалься Богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

„ Бо вже близька година моя,
Та остатня, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Ханаана.

„Так бажалось там з вами входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене Бог, і ввійти
Доведеться самому.

„Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кости покласти.

„Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

„І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свого кличе.

„І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!

„Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!”

А як з табору вийшов у степ,
То ще гори горіли,
І манив пурпуровий їх шлях
До далекої ціли.

А ярами вже пітьма лягла
І котилася в доли;
В серці вигнанця плакало щось:
„Вже не верну ніколи!”

Ось гебрейська біжить діввора,
Що по полю гуляла,
Окружила Мойсея, за плащ
І за руки чіпляла.

„Ах, дідусь! Ти куди йдеш під ніч?
Будь, дідусеньку, з нами!
Глянь, який збудували ми мур
Які башти і брами!”

„Гарно, діти, будуйте свій мур!
Та не час мені ждати;
Пограничний мур смерти й життя
Я іду оглядати”.

„Ой дідусю! Поглянь, у яру
Скорпіона ми вбили!
А в тернині аж трое малих
Зайченяток зловили”.

„Добре, дітки! Вбивайте усіх
Скорпіонів ви сміло!
Хоч неправедне, але проте
Пожиточне се діло.

„А неправедне, бо й скорпіон
Жить у світі бажає.
А чи ж винен він тому, що їдь
У хвості своїм має?

„Але зайчиків ви віднесіть
Там назад, де спіймали.
Аджеж мама їх плаче! Про се
Ви хіба не гадали?

„Милосердними треба вам бути
Задля всього живого!
Бо життя — се клейнод, хіба ж є
Що дорожче над нього?”

„Зачекай ще, дідусю, не йди!
Сядь у нашій громаді.
Оповідж нам пригоди свої!
Ми так слухати раді.

„Оповідж, як ти був молодим,
Скільки бачив ти дива,
Як стада свого тестя ти пас
На верхів'ях Хорива.

„Як ти корч той терновий уздрів,
Що горить, не згорає,
І як голос почув ти з корча,
Що аж жах пробирає”.

„Не пора тепер, діти, про се
Говорити широко.
Бачте, ніч вже тумани несе,
Гасне денне око.

„Та прийде колись час і для вас
В життєвому пориві,
Появиться вам кущ огняний,
Як мені на Хориві.

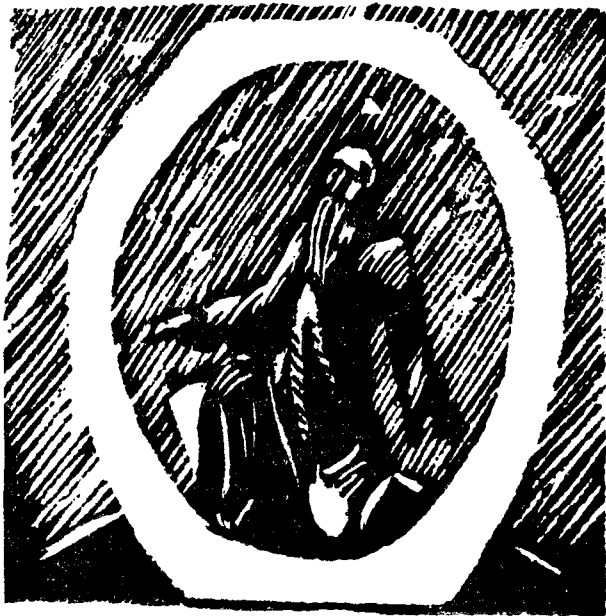
„Стане свято в вас, мов у храму,
В той момент незабутній,
І озветься до вас із огню
Отой голос могутній:

«Здійми обув буденних турбот,
Приступи сюди сміло,
Бо я хочу послати тебе
На велике діло».

„Не гасіте ж святого огню,
Щоб як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказати:
«Я готовий, о Пане!».

Довго ще міркували дітки
Над пророцькою річчу,
Коли сам він нечутно пішов
Ночі й пільмі настрічу.

Довго висів і смуток і жаль
Над мовчущими дітьми,
Поки темний його силюєт
Щез зовсім серед пільми.

„Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух, мов вітрило, її
Подих в себе вбирає.

„О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах, чи з людьми,
Я ходив самотою.

„Мов планета блудна, я лечу
В таємничу безодню
І один чую дотик іще —
Дивну руку Господню.

„Тихо скрізь, і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тільки ти на дні серця мого
Промовляєш, Єгово.

„Лиш тебе моє серце шука
У тужливім пориві:
Обізвися до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

„Ось я шлях довершив, що тоді
Ти вказав мені, Батьку,
І знов сам перед Тебе стаю,
Як був сам на початку.

„Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений в Тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По Твоїй уподобі.

„Сорок літ, мов коваль, я клепав
Їх серця і сумління
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміння.

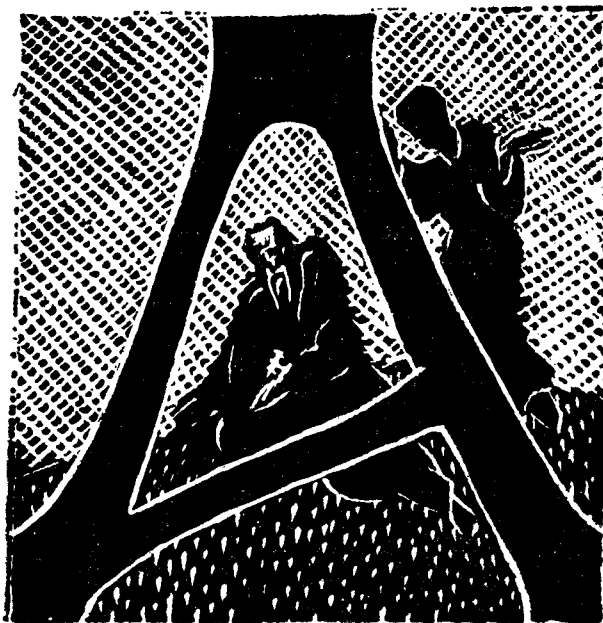
„Саме в пору, як нам би в землі
Обітованій стати! . .
О Всезнавче, чи знав Ти вперед
Про такі результати?

„І ворухиться в серці грижа:
Може, я тому винен?
Може, я заповіді Твої
Не справляв, як повинен?

„О Єгово, я слізно моливсь:
Я слабий, я немова!
Кому іншому дай сей страшний
Маєстат Свого слова!

„І ось сумнів у душу мені
Тисне жало студене . . .
О Всесильний, озвися, чи Ти
Задоволений з мене?”

Так, ідучи, молився Мойсей
У сердечному горі, —
Та мовчала пустиня німа,
Тихо моргали зорі.

Аж почувся притишений сміх
Край саміського боку,
Наче хтось біля нього ішов,
Хоч не чуть було кроку.

І почулися тихі слова,
Мов сичання гадюки:
„Цвіт безтямности плодить усе
Колючки лиш та муки.

„А як вийде самому той плід
Донести не спромога, —
То найкраще увесь свій тягар
Положити на Бога”.

Мойсей

„Хтось говорить! Чи в моїм нутрі
Власне горе шалене,
Чи отут, може, демон який
Насміхається з мене?”

Голос

„Аж тепер усумнився в своє
Реформаторське діло?
Сорок літ ти був певний і вів
Хоч насліпо, та сміло”.

Мойсей

„Хтось говорить! Чом чоло моє
Покривається потом?
Страшно? Ні! Та по серці се йде
Мов розпаленим дротом”.

Голос

„У гордині безмежній свій люд
Ти зіпхнув з його шляху,
Щоб зробишь, яким сам його хтів, —
Чи не пізно для страху?”

Мойсей

„Хто ти, дивний? Не бачу тебе,
Та від себе не струшу!
Тільки чую, як зір твій мені
Все вгризається в душу”.

Голос

„Чи так важно, хто я? Хто зумів
Наказать колись морю,
Тому важно не хто, але що
І чи правду говорю!”

Мойсей

„Ні, не правда, що з гордощів я
Розпочав своє діло!
Тільки бачачи люд у ярмі,
Моє серце боліло”.

Голос

„Бо ти чув себе братом рабів,
І се стидом палило,
І захтів їх зробити таким,
Щоб тобі було мило”.

Мойсей

„Так, з низин тих, мрачних і лячних,
Я хотів їх підвести

Там, де сам став, до світлих висот
І свободи, і чести”.

Г о л о с

„Та Творця, що послав їх там вниз,
Ти не радивсь в ту пору;
Аж тепер, як упав ти, Його
Кличеш в своїому горю”.

М о й с е й

„Ні, на се ж мене пхнуло Його
Всемогуче веління,
В темну душу хоривський огонь
Надихнув просвітління”.

Г о л о с

„Гей, а може, хоривський огонь
Не горів на Хориві,
Лиш у серці завзятім твоїм,
У шаленім пориві?

„Може, голос, що вивів тебе
На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?

„Адже пристрасть засліплює зір.
А бажання — се ж чари.

Плодить оку і світ, і богів,
Як пустиннії мари.

„Те бажання, що наче шакал,
У душі твоїй вило —
Лиш воно тебе їх ватажком
І пророком зробило”.

М о й с е й

„Ах, від слів тих я чую себе
Сто раз більш в самотині!
Хто ти, вороже?”

Г о л о с

„Я Азазель,
Темний демон пустині”.

Було темно. Лиш зорі яркі
Миготіли з простору.
Простував при їх блиску Мойсей
Усе вгору та вгору.

Без стежок. Серед пітьми вели
Їого дивнії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

Він ішов, не ставав, мов герой
До остатнього бою,
Та у серці важка боротьба
Ішла з самим собою,

„Те бажання, — кричало там щось, —
Виплід сорому й болю,
Се був кущ огняний, що велів
Вирвать люд мій на волю? . .

„Те бажання — се був той огонь
І була тота сила,
Що для мене Єгови наказ
І Єгову створила?

„Те бажання — братам помогти
І їх сльози обтерти —
Се той гріх, що за нього я варт
І прогнання, і смерти?

„Ні, не те! Бережись і не крив
Сам душею своєю!
Се бажання святе! Та чи гріх
Не підповз там змією?

„Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?
І чи власть та бажання святі
В твоїм серці не з'їла?

„Чи новим фараоном для них
І ще тяжчим не був ти,
Бо в їх душу контролем своїм,
В їх сумління сягнув ти? . .

„Небезпечно ставати всупір
Діл природних бігови!
Легко власний свій забаг подать
За веління Єгови.

„Що, як ти сорок літ отсих був
Шалом божеським хорий,
Замість Божого їм накидав
Власний плян тіснозорий?

„Аджеж, може, в Єгипті вони,
Множачись серед муки,
Могли вирости в силу й забрать
Увесь край в свої руки?

„Відірвавши від ґрунту їх там
І завівши в пустиню,
Чи подумав ти: може, отсим
Злочин лютий я чиню?

„Що значить безґрунтовій юрбі
Обіцяти свободу?
Чи не те ж, що з землі вирвать дуб
І пустити на воду?

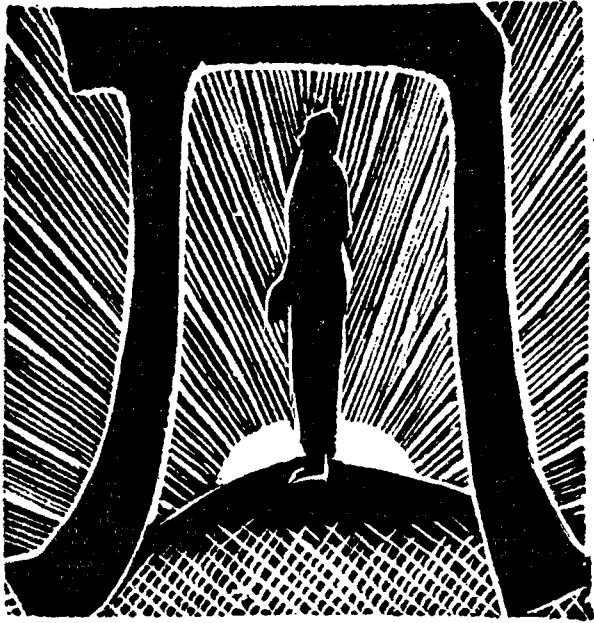
„Чи не правду говорить Датан:
Старі гнізда лишили,
А новії здобути нема
Ні охоти, ні сили?

О Єгово, озвися, скажи:
Я чинив Твою волю,
Чи був іграшка власних скорбот,
І засліплення, й болю?

„О Єгово, озвися! Чи й Ти
Здобуваєш дар мови
Лиш у пристрасті нашій, у снах,
У розбурханій крові?”

Та Єгова мовчав, лише чуть
Лиховіснії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

У промінню тім Небо-гора,
Мов цариця в пурпурі,
Над всі гори найвище здійма
Свої ребра понурі.

На найвищому шпилі гори,
Вище зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов один
З предковічних гігантів.

Там високо над чвари землі,
Над всі шуми і згуки,
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сяйві небес,
В пурпуровім промінню
Колосальний його силует
Видно геть у пустиню.

І летять із гебрейських шатрів
Затурбовані зори,
Мов гонці, до гіганта того
На осяяні гори.

„Се Мойсей!” одні одним уста
Промовляють несміло,
Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Се Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з Богом,
І молитва та небо боде,
Мов полонінним рогом.

Хоч заціплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Підіймається сонце, пала
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля.

Вже полуденний демон степом
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея мов руки чийсь
Підіймають все вгору.

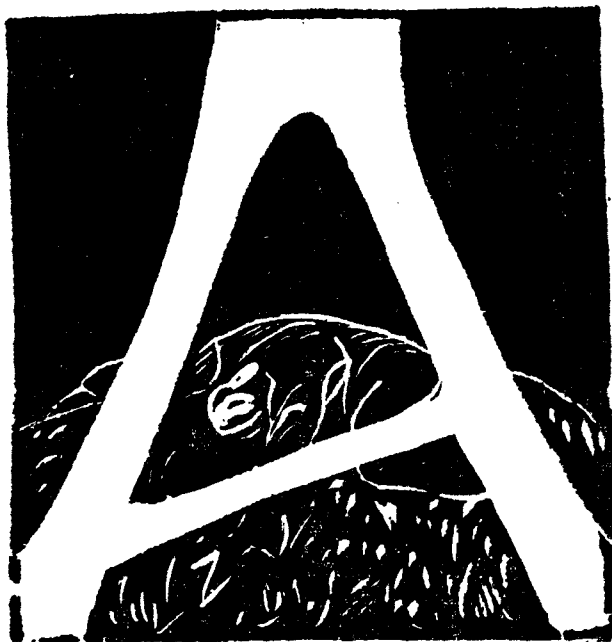
І схиляється сонце униз
Вже над Фазга вершини,
І ляга величезная тінь
Від вершин на рівнини.

І паде величезная тінь
Від Мойсея востанне
Аж униз на гебрейські шатри,
Мов батьківське прощання.

А по таборі пострах ішов:
„Боже, щоб у сю хвилю
Не заляв нас пророк, бо клятьба
Мала б дивную силу!

„Від такої молитви тремтять
Землянії основи,
Тають скелі, як віск, і дрижить
Трон предвічний Єгови.

„І як він заклене нас тепер,
І як сонечко сяде,
То весь люд і весь край сей вночі
Без полики пропаде”.

А Мойсей борикався, горів,
Добивався до ціли,
А, як ніч залягла на горі,
Впав на землю зомлілий.

Захиталася скеля під ним
Із усіми шпилями,
І безтямний лежав він, немов
У колисці у мами.

Якась пісня тужлива над ним
Сумовито бриніла,
Ірука колихала його
Пухова, сніжно-біла.

І почулися тихі слова:
„Бідний, бідний мій сину!
Ось що з тебе зробило життя
За маленьку часину!

„Чи давно ж я плекала тебе
І водила за руку?
Чи на те ж я дала тебе в світ,
Щоб терпів таку муку?

„Скільки зморшків на твоїм чолі!
І зв'ялене все тіло!
І волосся, що гладила я,
Наче сніг, побіліло!

„А колись ти від мене притьмом
Рвавсь на бої та герці!
Бач, до чого дійшов! А скажи,
Кілько ран в твоїм серці!

„Бідна, бідна дитино моя!
Потерпів еси много!
Ще й сьогодні... на сонці весь день!
І пощо було того?

„На молитві! В народа свого
І минуле й будуще
Ти молитвою вникнути рад, —
Ох, дитя нетямуще!

„Ось я камінь із кручі зіпхну,
І піде він валиться
Від скали до скали, з яру в яр,
І скакати, і битися.

„Тут удариться він о зубець,
Розіб'ється на часті,
Там з собою ще камінь порве,
Щоб з ним нижче упасти.

„Тут покине шматок, там другий,
І летить, і гуркоче, —
І чи зна хто де кожний шматок
Заспокоїться хоче?

„Я тверджу: і Єгова не зна!
І молись хоч і клінно,
А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

„В нім самім його керма і власть,
В нім самім ота сила,
Що назначує місце йому,
Що його сотворила.

„І хоч як твій Єгова міцний,
Він ту силу не змінить
І одного сього камінця
У лету він не спинить.

„Ось пиллок: ледво зір твій його
Добачає тремтіння,
А Єгова не може його
Повернуть в неісніння.

„І не може звеліти йому
Йти по шляху не тому,
Ак яким його гонить повік
Ота сила, що в ньому.

„Се ж пиллок! Що ж казать про народ,
Многодушну істоту,
Де в рух мас вносить кожда душа
Частку свого льоту?

„Про Оріона пісню ти чув,
Про гіганта сліпого,
Що, щоб зір відзискать, мандрував
Аж до сонця самого?

А на плечах поводиря ніс,
Сміхованця-хлопчину,
Що показував шлях йому — все
Інший в кожду годину.

«Ти до сонця веди мене, хло!»
Той вів рано до сходу,
А на південь в полудне, під ніч,
До західного броду.

„А Оріон іде все та йде,
Повний віри в те сонце,
Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.

„Через гори і море свій хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.

„Сей Оріон — то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої ціли.

„Неосяжнеє любить вона,
Вірить в невідоме;
Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайоме.

„Строїть пляни не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,
І жартує з тих плянів її
Хлопчик — логіка фактів.

„І, як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшла,
В те трафля, в що не вірить.

„А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила!
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!”

Щось було спочатку в тих словах,
Наче чистої води;
Віяв свіжістю, добрістю з них
Якийсь дух охолоди.

Та помалу душе щось тягло,
Наче самум пустині,
І робилося лячно, немов
В ніч без світла дитині.

І жахнувся Мойсей, і з землі
Підволікся насилу,
І сказав: „Пощо мучиш мене,
Поки ляжу в могилу?

„Ти не мати моя! З твоїх слів
Не любов помічаю.
Ти не мати! О, ти Азазель,
Темний демон одчаю.

„Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним”.

І почулися тихі слова:
„Нерозумна дитина!
Ти кленеш мене ним, а я ж сам
Його сили частина.

„Що мені твоя вбога клятьба!
Ти б умер із одчаю,
Якби сотую частку лишень
Знав того, що я знаю.

„Ти кленеш, як твою сліпоту
Ткнув промінчик пожежі,
В якій я живу й Він — понад всі
Часу й простору межі.

„Ось розсуну ще крихту тобі
Тіснозорости таму:
Глянь на край той, що Він обіцяв
Праотцю Аврааму!”

І заблис увесь захід огнем,
І уся Палестина
Стала видна Мойсею з гори,
Мов широка картина.

А незримий товариш його
Знай потихо говоре:
„Бачиш дзеркало чорне внизу?
Се є Мертвее море.

„А по той бік високі шпилі
До небесної стелі
Простягаються круто рядом, —
Се є Кармелю скелі.

„Глянь на північ, де гори Сіон, —
Євусеї кочують,
А як крикнути добре з гори,
Амореї почують.

„Отся срібная стрічка — Йордан
В Мертве море впадає;
Близько устя його Єрихон
Бродового жадає.

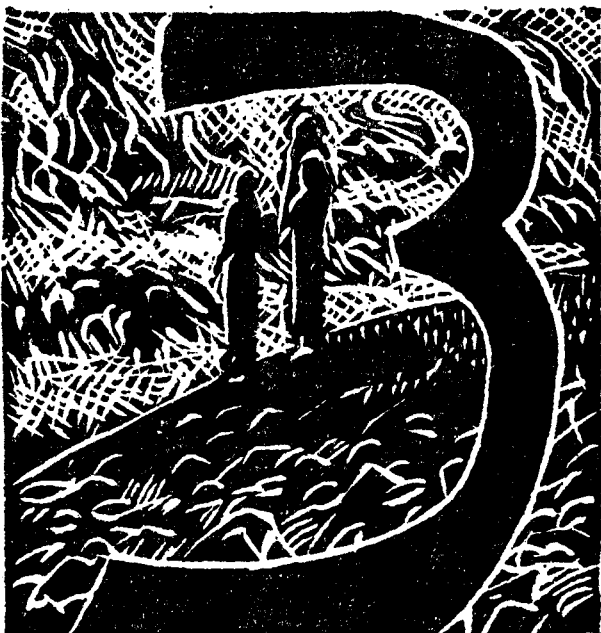
„Одинока долина над ним,
Та тісняться до неї
Аммоніти по сей бік ріки,
По той бік хананеї.

„А на заході гори, верхи,
Полонини широкі,
А на північ мале озерце
І знов гори високі.

„Ось тобі й Палестина уся,
Край овець і ячменю,
Від Кадеса до Кармеля всю
Мов затулиш у жменю,

„Ні шляхів тут широких нема,
Ні до моря проходу!
Де ж тут жить, розвиваться, рости
І множитись народу?”

Та відмовив понуро Мойсей:
„Хто дав з каменя воду,
Той сей край перемінить на рай
Для свого народу!”

Знов почувся притишений сміх.
„Віра гори ворушить!
Та поглянь сей новий ряд картин:
Те, що статися мусить!

„Бач, як сунеться плем'я твоє,
Як Йордан переходить,
Єрихон добуває і скрізь
У річках крові бродить.

„Ось століттями йде боротьба
За той шмат Палестини:
Амореї, гебреї, хетта,
Амалик, філістини.

„Ось гебрейське царство! Що сліз
Коштуватиме й крові!
А заважить у судьбах землі,
Як та муха волови.

„І не вспіє воно розцвісти,
Й розлетиться на часті,
Щоб у пашу могутніх сусід
Часть за частю упасти.

„Ось поглянь, які хмари летять
Від Дамаска й Галаду!
Се йде Ассур, гебреям несе
І руїну й загладу.

„Ось поглянь, червоніють поля,
Труп на трупі усюди:
Се піднявся страшний Вавилон
На загладу Іюди.

„Храм Єгови в огні... А сей тлум...
Мов комахи по полю,
Йдуть по тисячу сковані враз
Недобитки в неволю.

„Чуєш плач? На руїнах рида
Одинокий розумний,
Що коритися радив врагам,
Щоб не впасти до трумни.

„Як же пустка смердить! Але ось
Мов по пільмі світає...
З тих, що тлумом пішли, подивись,
Як же мало вертає!

„Щось дрібненьке ворухиться там,
Коло мурів Салима:
Новий люд, новий бог, новий храм,
Нова сила незрима.

„І росте воно, б'ється в біді
І чіпляється ґрунту,
Мов будяк той низький і ціпкий,
Все готовий до бунту.

„Понад голови люду того
Йдуть всесвітні бурі,
Панства, царства встають і падають,
Мов фантоми понурі.

„Він же в своїм куточку хова
Непохитне завзяття
І ненависть лиш має для всіх,
І незмінне прокляття.

„Та ненависть, найтяжча з усіх,
«Задля іншого бога»
Бач, як кублиться біля того
Храмового порога!

„Вона плодить ненависть. Ось глянь:
За тиранським велінням
Ідуть сили, щоб плем'я твоє
Ще раз вирвать з корінням.

„Чуеш стук? Се залізна стопа
Тих страшних легіонів,
Що толочить юдейські поля,
Робить пустку з загонів.

„Чуеш плюск? Се ворожі мечі
Кров юдейськую точуть.
Чуеш крик? Се юдейських дівчат
Дикі коні волочуть.

„Онде мати голодная їсть
Тіло свого плоду!
Онде тисячі мруть на хрестах —
Цвіт твого народу.

„Ще раз храм Єгови горить,
І сей раз уостанне:
Бо що тая рука розвалить,
Те вже більше не встане.

„І ще раз недобитки пливуть
У неволю, як ріки —
Та немає вже їм вітчизни,
І не вернуть навіки.

„І загасне Ізрайля зізда,
Щоб вже більше не сяти;
Лиш ненависть, що в храмі зросла,
Піде світом гуляти.

„Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віри, я знаю!
Се той рай, що жде плем'я твоє
У обіцяннім краю!

„Ти для нього трудився! Скажи,
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може, ще
Схочеш палко молитися?”

І поник головою Мойсей.
„Горе моїй недолі!
Чи ж довіку не вирваться вже
Люду мому з неволі?”

І упав він лицем до землі:
„Одурив нас Єгова!”
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова.

Гуркнув грім. Задрижали нараз
Гір найглибші основи;
І один за одним понеслись
Передтечі Єгови.

Піднялася до стропу небес
Чорна хмара стіною,
Мов ніч-мати насупила вид
Ненавистю грізною.

І заморгала бистро у тьмі
Огняними очима,
Забурчала, як мати, що знай
На лиху доню грима.

Із тривогою слухав Мойсей
Пітьми й блискавок мови,
Ні, не чути ще серцю його
У них гласу Єгови.

І ревнув понад горами грім,
З жаху їжитья волос,
Завмира серце в груді... та ні,
Не Єгови се голос.

Поміж скелі завили вітри,
Їх сердитії нути
Кліщать душу, мов стогін, та в них
Ще Єгови не чути.

Ось із градом і дощ злопотів,
І заціпила стужа,
І в безсиллю своїому душа
Подається недужа.

Та ось стихло, лиш води дзюрчать,
Мов хтось хлипає з жалю,
З теплим леготом запах потяг
З теребінт і мигдалю.

І в тім леготі теплім була
Таємничая мова,
І відчув її серцем Мойсей:
Се говорить Єгова.

„Одурив вас Єгова? А ти ж
Був зо Мною на згоді?
І контракт підписав і запив
Могорич при народі?

„Бачив пляни Мої і читав
В Моїй книзі судьбовій?
Бачив кінці і знаєш, що Я
Не устоявся в слові?

„Маловіре, ще ти не почавсь
В материнській утробі,
А Я кожний твій віддих злічив,
Кожний волос на тобі.

„Ще не йшов Авраам з землі Ур
На гарранські рівнини,
А Я знав всіх потомків його
До останньої днини.

„Вбогий край ваш, вузький і тісний
І богатством не блиска?
А забув, що тісна і вузька
І найбільших колиска!

„Прийде час, з неї виведу вас
На підбої і труди,
Так, як мати дитину в свій час
Відлучає від груди.

„Тут на полі скупім і худім,
Наче терен на ріни,
Виростаєте ціпкі і тверді
До великої зміни.

„О, я знаю ту вашу ціпку,
Ненаситною вдачу!
Ви б на житній землі розповзлись
На подобу бодячу.

„Ви б і тілом, і духом своїм
Присмоктались до скиби,
І зловив би вас Маммон у сак,
Як товстючії риби.

„Таж в Єгипті ви гнулись в ярмі,
Наїдавшись ласо...
Відригаться вам буде повік
Те єгипетське м'ясо.

І, зірвавшись з сеї землі
Та розбивши всі карби,
Ви розвієтесь світ здобувать,
Його соки і скарби.

„Та зарік я положу твердий
На всі ваші здобутки,
Мов гадюку на скарбі, дам вам
З них турботи і смутки.

„Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духа загубить.

Своїх скарбів невольник і пан,
За ціну сліз і крові,
Щоб збільшати їх, мусить він сам
Руйнувать їх основи.

„І як п'явка, що кров чужу ссе, —
Йому лік, сама гине, —
Так і вас золотий океан
На мілизні покине.

„В золотім океані вас все
Буде спрага томити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз накормити.

„І будете ви свідки Мені
З краю світа до краю,
Що лиш духа кормильців з усіх
Я собі вибираю.

„Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо Мною.

„Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям Моїм
Був проводир незрячий.

„Ось де вам вітчизна осяйна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина.

„Се лиш спомин вам буде, лиш сон,
Невгасаюча туга,
Щоб, шукавши її, став Мій люд
Паном земного круга.

„А що ти усумнився на момент
Щодо волі Моеї,
То, побачивши сю вітчизну,
Сам не вступиш до неї.

„Тут і кости зотліють твої
На взірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети
І вмирають на шляху!”

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчора байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святости повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в тривозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще там,
На скалистій віднозі?

Ні, нема! І було те „нема”,
Мов жах смерти холодний,
Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те незримо, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм змисл життєвий,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І весь табор, мов чаром, попав
В отупіння й зомління.

Одні одним у лица бліді
Поглядали без впину,
Мов убийці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа, князь конюхів,
І за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись-то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий, перст Божий,

Голод духа і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
„До походу! До зброї!”

І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
„До походу! До бою!”

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що вмить
Приступило до нього.

Ще момент — і Єгошуї крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
А Датона повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонськії мури мов лід
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків
Повні туги і жаху
Простувать в ході духовий шлях —
І вмирати на шляху...

Львів,
січень до липня 1905.

ПОЗА МЕЖІ МОЖЛИВОГО

ДРУГИЙ „ЗАПОВІТ” УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Тепер ми пройшли через випробовання й насолоду твору, і можна спробувати здати собі звіт з того, що ми прочитали.

Кожна інтерпретація літературного твору впливає — а часом вибухає — з зустрічі письменника і читача. У кожній є щось принесене читачем. Так і те, що йде далі, — писане рукою і серцем одного читача, хоч він намагався вчитатися в твір більше, аніж вчитати себе в нього.

Наголовок цьому писанню взято з Франка, з зміною одного закінчення. 1900 року він оголосив статтю під назвою „Поза межами можливого”. Це була стаття про „ідеал національної самостійности” і про досяжність того, що здається позірно недосяжним. Про потребу йти за межі можливого. Щодо піднаголовка, то про нього в кінці цього слова.

Франко сам писав про свою поему, що в ній „показано загострення конфлікту між пророком і народом аж до цілковитого розриву, а в дальшому розвитку дії через шерех спокус і об’явлень до безпосереднього стикування й з’єднання людини з найвищою істотою Єговою. Люди звать це смертю”. Читач не конче і не завжди мусить вірити авторові. Зокрема ці слова взяті з передмови Франка до польського перекладу „Мойсея”,

написаної 1913 року, вісім років після праці над поемою, а Франко часто міняв свої погляди. Але поет має право бути власним критиком, і варт вслухатися в його голос.

Насамперед впадає в око, що поет нічого не сказав про зв'язок поеми з революцією 1905 року. Зробити це було легко, бо згадано в передмові, що твір постав 1905 року, але й тільки. Ні словечка не впало про політичні події тих місяців. Але маємо не тільки свідчення мовчанням. Є у Франка стаття на тему революції, і ми знаємо, як Франко її оцінював. Це його „Отвертий лист до гал. української молодіжї”, вже цитований. Франко вітає революцію, „якої результатом мусить бути повний перестрій зразу державного, а далі й громадського, соціального порядку Росії, а в тім комплексі й України” (Літературно-науковий вісник, XXX, ст. 11: квітень 1905). Але він вітає події з погляду нових можливостей для української національної справи: „Велика доба для нашої нації почнеться з хвилику, коли в Росії упаде абсолютизм” (12). За Франком, „капітал і інтелігенція” нададуть нового обличчя Росії, ліберали прийдуть до влади, яким „вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею — ідею нероздільности й єдности Росії, непорушности російського великодержавного становища” (13). Користь від революції тільки та, що вона створить умови для праці над вирішальним завданням — „витворити з величезної етнічної маси українського народу — українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя” (14). Це в наслідок цих процесів боротьба українського народу „розростеться до розмірів боротьби всеукраїнського національного почуття з винародовлюючими претенсіями «державної» великоруської нації” (16). Отже, для Франка події 1905 року — пролог, але не до Жовтневої революції, а до загострення змагання за унезалежнення України. Це далеко не переддень до вступу в землю

обітовану, а тільки один з етапів довгої мандрівки, етап перешикування й переозброєння. Коротко: „Мойсей” — річ далеко значущіша, ніж революція 1905 року в оцінці Франка. Поема Франка — не коментар до політичних подій дня і не емоційний відривок на них. Зрештою, вже сам час, протягом якого Франко виношував образ і тему „Мойсея” говорять виразно, що поза випадковим збігом у часі поема і революція не мають нічого спільного. Ключ до поеми — в поемі, а не в газетних повідомленнях тих днів, коли поему писано.

Є дві дії в „Мойсеї”, зовнішня і внутрішня. Особи першої — Мойсей, Авірон, Дата, колективний образ гебреїв і колективний образ дітей гебрейських; в останній пісні, над трупами всіх головних дійових осіб, як Фортінбрас у „Гамлеті”, з’являється носій світла й справедливості Єгошуа. Друга, внутрішня дія точиться в душі Мойсеевій. Її учасники — Мойсей, Азазель, Єгова. Котра з двох дій важливіша?

Богдан Лепкий у своїх спогадах про зустрічі з Франком оповідає, як мемуаристів батько захоплювався „Мойсеєм” Корнила Устияновича: „Прийшла черга на Устияновичевого «Мойсея», на образ і на вірш. Батько процитував: «Мертва очам, німа для уха, жене від себе житні духа» і т.д.

— Невжеж воно не гарне, не поетичне й не сильне?
— питався батько.

— Гарне, та не глибоке, — відповів Франко. — Устиянович пише й малює поверху, нічого з глибин душі Мойсея не добуває, не розуміє його трагізму.”

Присуд Франка виразний: найцікавіше, найважливіше в Мойсееві — його внутрішній конфлікт. І так побудована Франкова поема. Поема відкривається образами розладу між гебреями й Мойсеєм. Але цей конфлікт відбувся в минулому. Автор не показує його перебігу, ані не знаємо, як давно це сталося. Це — тло. Ба більше, з двох протагоністів один — народ гебрейський власне в конфлікті не діє. Він або слухняно йде

за своїми ватажками Авіроном і Датаном, або мовчить. Навіть симпатії його не визначені остаточно. Під час наруги над Мойсеєм іде по народові „клекіт глухий, мов у градовій хмарі”, і годі сказати, що той клекіт означає. Як у Пушкіновому „Борисі Годунові” народ є протагоніст драми не тим, що діє, а тим, що безмовний. (Десь перед 1914 роком Франко переклав „Бориса”). Активно виступають проти Мойсея Авірон і Датан.

Програма Мойсея місійна. Він певний, що гебрейський народ має спеціальне послання від Бога. В його, народу, душу поклав серцевидець Єгова свій скарб, покликання гебреїв — „світ слобонити від мук і роздору і жаху”, „статися сіллю землі”, їх призначення — стати „будучим царем світу”, дарма що, а може тому що сьогодні народ цей —

Між премудрими він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині свій він гість
І всесвітній кочовник (VI).

Притча про дерева, в якій не носій волі в самоті кедр, солодошів життя пальма, краси рожа, господаровитости дуб, журби береза, а символ принижености й служби іншим терен стає королем рослинного світу, могла б бути тлумачена як алегорія на тему громадського служіння особи громаді; але ця притча теж розшифрована Мойсеєм месіянстично: найзanedбаніший і найупослідженіший народ несе в собі Божий заповіт і відслонить світло людству.

Народ з такою місією не має права на спокій і мир. Його існування має бути безнастанна жертва і змагання. Не сьогодні, а завтра. Не близька, а далека мета. Вічний рух і перемога через смерть. Тільки так можна вберегти Боже послання, інакше його підхопить інша нація, першою добіжить мети, — і Господь передасть їй царський вінець і безмір слави.

Але гебреї стомилися і прагнуть миру й спочиву. Навіщо нищити себе в пошуках далекої й недосяжної мети, — вчить їх Авірон. Добробут зараз і тут, ось його програма (Пісня VII). Датан іде ще далі. Він заперечує всякий рух. Краще бути живими в пустелі, ніж убитими в борні. Краще лишатися рабами в Єгипті, ніж гинути в мандрах до краю землі й щасливішого життя (Пісня VIII).

Це могло б бути конфліктом революціонізму і опортунізму. Але місце цього конфлікту в поемі цілком підтракне. З двадцятьох пісень поеми йому віддано дві, і, що важливіше, конфлікт негайно перенесено в душу Мойсея, так ніби Авірон і Датан були тільки голосами сумління пророкового, голосами, почутими в час передсмертного звіту собі і Богові. Ізоляція і самота оступають душу в її дорозі „ночі й п'ятми на стрічу”;

Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає (XII).

Це з безкрайної ночі самоти-пустелі вириває голос темного демона пустелі (XIII), темного демона одчаю (XVI) — Азазеля. Він є свідок і обвинувач в останньому суді Мойсея над самим собою. Але суддею лишається сам Мойсей. Три спокуси Азазелеві проходить він. І падає у третій.

Перше обвинувачення — в тому, що Мойсей дурив людей і себе, казавши їм і собі, що кликав їх на жертви безмежні з любови до них і в Божому дорученні. Чи не було це актом найвищої гордині, а не любови або, якщо любови, то до себе? Чи був це Божий вогонь, а чи вогонь, розпалений ним самим у завзятому серці?

Чи новим фараоном для них
І ще тяжчим не був ти,
Бо в їх душу контролем своїм,
В їх сумління сягнув ти?

.....
Легко власний свій забаг подать
За веління Єгови (XIV).

Азазель красномовніший і переконливіший від Авірона, і пазурі його докорів роздирають до кісток м'ясо душі Мойсеевої, але в суті речі це ж аргументи Авірона: не поривай народ до далекої мети, не жадай від нього жертв за жертвами, дай йому жити в спокої і брати з життя стільки, скільки воно дає для задоволення. Перша спокуса Азазеля — це спокуса Авіроном. З погляду реалістичного — це повторення в посиленій формі того, що чув Мойсей від Авірона в свідомості Мойсея. З погляду внутрішньої драми, що їй присвячено поему, і Авірон — тільки голос у свідомості пророка. Сила Авірона — не в його впливі на гебреїв, а в тому, що він укорінений у самій душі Мойсея.

І тоді приходиться друга спокуса Азазелева. Вона пестить, як мати, і, як мати, вона хотіла б, щоб її син лишився навіки в хаті свого дитинства. Пощо ті світові рухи, пощо змагання? Берімо теплі принади домашнього вогнища, інтимного щастя. Ходи історії не змінити, все наперед визначене, борня людська безглузда й не веде до мети, вона недосяжна, як сонце для сліпого Оріона. Датан у своєму примітивізмі не спромігся на філософське обґрунтування своєї тези про збереження кожночасного status quo, але в суті речі Азазель другої спокуси обґрунтовує й поглиблює те, що проповідував Датан. Як давніше Авірон, тепер Датан знаходить своє друге вмотивування — не тільки як ватажок гебреїв, а і як голос у душі Мойсеевій. І, як була подолана спокуса Азазеля-Авірона, так тепер переможена й відкинена спокуса Азазеля-Датана.

Тут приходиться третя спокуса. Як і дві попередні, вона виходить з позицій здорового глузду в його запереченні пориву й шалу. Але тепер вона спирається на знання, на провидження, ґрунтоване на студіях історії. Так, гебреї здобудуть Палестину. Але вся історія тієї затисненої між горами злиденної країни складатиметься з безнастанних воєн і руїни, і що вона важить у долі світу? —

Ось гебрейське царство! Що сліз
Коштуватиме й крові!
А заважить у судьбах землі,
Як та муха волови! (XVIII).

Що гірше: самостійність буде куплена ціною не-
нависти до інших богів і народів і ненависти від інших
націй:

Та ненависть, найтяжча з усіх,
„Задля іншого бога”,
Вач, як кублиться біля того
Храмового порога! (XVIII).

Осяйна мрія Мойсева про рай у своїй здобутій
державі, купленій ціною лютих зречень і страждань,
обертається початком ще гірших зречень і ще тяжчих
страждань, з перспективою кінець-кінцем, руїни тієї
держави й нового, ще ганебнішого й ще нестерпнішого
рабства. Раю на землі нема й ніколи не буде. Жертви
сучасного будуть помножені жертвами майбутнього.
Тільки сліпі, як знову ж таки Орїон, не бачать цього.
Але для знаючих наука історії недвозначна.

Характеристично: ці слова спершу були вкладені
в уста Авїрона (Варіант цей, усунений Франком, тут по-
даний у додатках). Явно, Франко хотів спершу мати
цілковиту паралелю між трьома спокусами Азазеля й
трьома промовама Авїрона-Датана. Але далі він забрав
ці слова в Авїрона. Це було вчинком мудрости з бага-
тьох поглядів. Поперше, Авїрон зовсім не мусить бути
таким завбачливим. Його налади на Мойсея йдуть від
того, що зветься народним глуздом, а не від знання.
Провидження майбутнього руйнувало б образ Авїрона.
Подруге, паралелізм діє сильніше тоді, коли він частко-
вий і руйнується саме в ту хвилину, коли він міг би пе-
рейти в автоматизм. Потретьє, якби Азазель тільки пов-
торював уже сказане перед тим, поема втратила б на
динаміці. І, найголовніше, спокуси Азазелеві можуть

увібрати в себе голоси, чути Мойсеєм, але в суті речі голос Азазеля — це голос, один з голосів, душі самого Мойсея. Вершок трагедії Мойсея в тому, що це він і ніхто інший знає майбутнє, як би він перед тим, у патосі й інерції боротьби, не приховував від самого себе це знання.*

Франко був занадто тверезою людиною й позитивістом, щоб вірити в месіанізм націй. У статті „Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (1906) він із співчуттям і погодженням писав, що об’єкт його дослідження „був занадто твереза і скептична натура, щоб мав вірити в якісь надприродні місії поодиноких народів”. Попри всі його місійні й месіянські промови перед народом, в які він вірив, коли говорив, і Мойсей в таємному підземеллі свої душі знав, що ці речі не існують в історії, перевіреній розумом, Вони покликани тільки почуттям і на посилу почуття. В хвилину кризи, перед лицем смерті, замки до тих підземель душі впали, двері розкрилися, знання вийшло назверх. Тут, у цій третій і найстрашнішій спокусі Азазеля, Мойсей заламується і падає, переможений, зрікаючися Єгова:

І упав він лицем до землі:
„Одурив нас Єгова!” (XVIII).

Це кінець Мойсеєвого життя, бо заперечене, й ламане, й відкинене те, що тримало його серед живих, що було сенсом і метою його існування. Приходить смерть, приходить Єгова. Мойсей ждав би його в гromі й бурі, але ні, він приходить після гromу й бурі, в „леготі теплім”. Цьому деталеві Франко надавав великої ваги. Він повторюється в „Соїчиному крилі”, оповіданні, що писалося одночасно з „Мойсеєм”, — його дата —

---

* Чехович хотів, щоб голос Азазеля був голосом Драгоманова. Це непросте спрощення. Але воно може бути прийняте, якщо визнати, що Драгоманов жив у Франкові не зайдою з околу, а одним з голосів душі поетової.

лютий 1905 року: „Тямиш той чудовий уступ у Біблії: степом проходила буря, та в тій бурі не було Єгови. Гуркотів грім, та в громі не було Єгови. Свистів вітер, та в вітрі не було Єгови. Гуло землетрясення, та в землетрясенню не було Єгови. Та коли прояснилося і засіяло сонце і повіяв легесенький легіт понад квітами — глянь, і в подуві того леготу був Єгова”. Єгова приходить у лагідному леготі, бо він — це не тільки смерть, а і безустанний плин життя, якого смерть — тільки частина. Цим леготом, цією обіцянкою життя Мойсєві в його дорозі до „пограничного муру смерти й життя” була зустріч з дітьми. Саме тому вона, хоч позірно не зв’язана з сюжетом, стала темою цілого окремого розділу (XI). Тут відбувається катарсис, акт очищення. З’ясовується, що Мойсєве життя, хоч схиблене з погляду логіки історії, було цільне, було чесне, було героїчне і, головне, було доцільне. Так, Мойсєй був „проводирем незрячим”. Він кликав гебреїв до Палестини, яка сама в собі мало чого варта. Але безмірно вартісний був порив до неї, бо він творив духові цінності і творив передумови до творення їх у майбутньому. Раю нема, але рай є — у поступі, у русі, у творчості: „В тій боротьбі раз-у-раз гинуть мільйони людей, в ній на протягу звісної нам історії погибли тисячі і мільйони громад, племен і народів, лишаяючи місце іншим, щасливішим. Власне, в тім, що в тій боротьбі удержуються сильніші, здібніші та тривкіші, лежить джерело людського поступу”, — писав Франко в статті „Що таке поступ?” (1903). Або, словами Єгови з „Мойсея”:

І будете ви свідки мені
З краю світа до краю,
Що лиш духа кормильців з усіх
Я собі вибираю.

Ось де вам вітчизна осяйна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібенький задаток її
Вам оця Палестина (XIX).

Історія веде людей не туди, куди вони наміряються, рухані „двома могутніми кондукторами” голодом і любов’ю („Що таке поступ?”). Ні народ, ні його пророк, „душа їх душі”, завжди знов таки „проводир незрячий”, не знають, чи вони досягнуть своєї мети, а навіть коли досягнуть, що це справді означатиме. Але важить не це, а віра „в силу духа І в день воскресний твого повстання”. Вона бо творить духові вартості, робить людину людиною, націю нацією і дає зміст життю і сенс смерті.

Так умотивовується останній, двадцятий розділ поеми, поеми про подолані сумніви (Зеров), поеми, що є „конденсацією духовної енергії народу, його кращих прагнень, а разом з тим його сумнівів і вагань” (О. Білецький). Прокидається заснулий дух гебреїв, і ця мить творить люд героїв із номадів лінивих. Як гнилі тріски, розтопані Авірон і Датан, а тим самим, значить, і дух сумніву — пустелі — одчаю — Азазель. Палестина буде здобута. Але тисячу разів треба підкреслити: не в радості й запалі починається й триває цей рух. Його перший вияв — безглуздий експес жорстокости: непотрібний самосуд над Авіроном і Датаном. Його перший поштовх — туга, що ходить по голій горі. І ще раз повторить Франко про його рушіїв: „Голод духа і жах самоти і безодні старої”, щоб закінчити поему катреном віри, тверезої в своєму знанні неминучого:

І підуть вони в безвість віків
Повні туги і жаху
Простувать в ході духові шлях —
І вмирати на шляху... (XX).

Повні туги і жаху... Безвість віків... Вмирати на шляху... Найменше в світі кінцівка „Мойсея” нагадує бездумний військовий марш, хвацьке биття в барабан, молодецьку пісню колони вояків, що маршує в захваті сліпоти на лінію смертоховного фронту. Життя і дія і боротьба приймаються тут не в сліпоті віри, а радше

віра росте з збагнення людського знання і, будьмо одверті, людського незнання. Із знання й прийняття смерти, того — і єдиного — злиття з Єговою, росте любов до життя:

Бо життя — се клейнод, хіба ж є
Що дорожче від нього? (XI).

Ярема не міг зрозуміти, чому Франко не заперечив логіки третьої спокуси Азазеля — про нищість Палестини і про марність історії, і не міг схопити, як погодити це з бадьорими терцинами прологу, що кличе український народ на здобуття своєї власної батьківщини від Бескиду до Кавказу. Але суперечність ця тільки уявна. Не можна відкинути спокуси Азазеля на фактичному ґрунті. Франко не був патріотом у сенсі географічному. В статті “Nіесо о собіє самум” він писав про Україну: „Що мені в ній любити? Щоб любити її як географічне поняття, на це я завеликий ворог пустих фраз, дуже багато бачив світа, щоб я мав проголошувати, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі”, — це ж аргумент Азазеля про бідність Палестини. Не можна відкинути й його історичного аргументу. Звичайно ж, здобуття самостійности не буде початком земного раю і кінцем усіх страждань, а тільки початком інших страждань. Заперечення цих тез Азазеля не в спростованні фактів, що він їх подає. Їхня логіка залізна. Спростовання в тому, що рух до поставленої мети дає зміст життю, приносить стільки щастя, скільки людина може мати, і творить ті духові цінності, в яких є сенс людського існування і які відкривають людині шлях до Єгови.

Але це заперечення Франко дав. Йому присвячений розділ XX. І хіба ж не йому присвячена й вся поема, що її Франко з слушною гордістю назвав своїм „скромним даром весільним” генієві українського народу і його будучині?

Як любов до життя впливає в Франка з пізнання смерти, так заклик до руху людини й народу впливає з визнання невідомости наслідків і марности історичних рухів. Промінний оптимізм Прологу вмотивований саме поразкою давнішого, „незрячого” оптимізму Мойсея і мужньою резигнацією кінця поеми. Як Мойсей, що

Для свого народу
Лиш одну бачить ясну мету —
Незалежність, свободу (VII, варіант).

так Франко років „Мойсея” не тільки розумів, що „національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією, пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійности” („Поза межами можливо-го”, 1900) і дотримувався „поняття нації як чогось органічного, історично кінечного, нерозривного і вищого над усяку територіяльну організацію” („Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” 1906), але й вітав цей рух, це змагання і вважав себе за їхнього пророка і їхнього скромного робучого каменяра.

Два прозові твори написані були одночасно з „Мойсеєм”: оповідання „Під оборогом”, датоване січнем 1905 року і повість „Сойчине крило”, з датою лютого того ж року. На перший погляд ці твори не мають нічого спільного з „Мойсеєм”. Оповідання — образок з дитячих літ Франка, яких він написав цілу серію, „Сойчине крило” — повість про романтичне кохання жінки, яке знаходить себе тільки після соціального й морального падіння героїні. В дійсності одначе зв'язок цих творів з „Мойсеєм” глибокий, і два прозові твори кидають світло на проблематику, філософію, образи і настрої поеми.

Герой „Сойчиного крила”, покинений коханою, стомлений безглуздою веремією життя, хоче жити „без оптимізму, без зайвих надій, бо оптимізм — це признак дитячої наївности, що бачить у житті те, чого нема, і надіється того, чого життя не може дати”. Для нього „су-

спільність, держава, народ” — „усе це подвійні кайдани”. З трагічної самоти він хоче зробити програму щастя в не-діянні. Але приходить лист від невірної коханої, зруйновано залишок уявного раю, дзвенить дзвінок, і двері відкриваються — перед жінкою? Чи перед самим життям? Нема в цих подіях логіки на перший погляд, а тим більше нема заспокоєння, але — „приходь, приходь! Що врятувалося, переходячи через стільки могил, що лишилося живе в наших серцях по стількох руїнах — нехай живе! Нехай надіється!” Сенс життя — рух, сенс життя — життя, в його безупинності. Як „Мойсей” був поемою подоланого сумніву (Зеров), так і „Сойчине крило” є подоланням скепсису й сумніву й зречення. Тільки те, що в „Мойсеєві” подане на філософському рівні, тут виступає на рівні персонально-психологічному. Два твори взаємно доповнюють один одного.

„Під оборогом” — це історія про те, як малий Мирон перебув градувицю — в самоті під оборогом. Але це так воно виглядає на поверхні подій. В дійсності хлопчина страшним зусиллям волі спинив градову жмару, що загрожувала знищенням цілорічної селянської праці, і відвернув стихійну катастрофу до лісу (Мотив цей повторить Коцюбинський 1911 року в „Тінях забутих предків”, тільки в нього робитиме це не дитина, а мольфар Юра): „Адіть, я весь мокрий, так утомився. І руки мокрі зовсім, бо я держав їх виставлені на дощ. . . Якби я сховав хоч одну, то він був би перемиг мене”, каже хлопець матері, і вона міркує: „Ануж справді у хлопця якась особлива натура? Ануж він має зв’язок із якимись надприродними силами? Не раз уже в розмовах з нею він закидав такі слова, що вона не то дивувалася, не то жахалася його. І тепер знов! Невже в його словах не хвороба, не гарячка, а якась правда таємна, вища, недоступна їй?”

Ця вища правда в тому, що людина сильніша, ніж їй здається, що вона може йти поза межі позірно можливого, бо вона —

... вся пристрасть і бажання,
І вся огонь, і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шукання, дослід і погоні,
До мет, що мчать по небосклони.

Це сказав Франко про пісню („Лісова ідилія”, 1906), але хіба пісня не витвір і не квінтесенція людини? І як тут не згадати того катрену з „Мойсея”, де змальовується сила молитви пророкової —

Від такої молитви тремтять
Земляні основи,
Тають скелі, як віск, і дрижить
Трон предвічний Єгови (XV).

Рік 1905 у житті Франка був роком звіту його перед життям і перед смертю, роком подолання сумніву й вагання, роком прийняття смерті і ствердження людських змагань, що йдуть поза межі можливого, падають або приводять зовсім не туди, куди думалося, але надають змісту життю людини й нації і творять найвищі цінності — цінності духу. Як приречений Коцюбинський написав у своїх останніх творах хвалу ж и т т ю, так зробив це і Франко в тетралогії „Мойсей” (поезія), — „Сойчине крило” (проза), — „Під оборогом” (мемуари), — „Отвертий лист до гал. української молодіжі” (публіцистика). Верховинний осяг тетралогії — „Мойсей”. Тут є автобіографічний, особистий аспект інших творів з тетралогії (йому присвячена стаття Л. Білецького про образ Мойсея в творчості Франка), є тут громадянсько-політичний аспект, такий виразний в „Отвертому листі”, але понад усім і в підоснові всього знаходимо тут філософію і історіософію.

Уже переплетення і взаємопроймання цих трьох аспектів — особистого, суспільного і філософського робить „Мойсея” одним з верхогирів української літератури. Але і з погляду чисто формального „Мойсей” височить недоглядно над поезією свого часу, а часто і над поезією самого Франка.

Поетична майстерність „Мойсея” — тема майже не торкана. Гори паперу списано про „передчування соціальної революції” або про „націоналізм” поеми, але майже нічого про поетичну техніку твору. Потрібна про це прониклива й докладна монографія, на яку тут нема місця. Може кілька відрізних і бистрих спостережень заохотять когонебудь до такої монографії.

У композиції „Мойсей” — як вибагливий у своїй симетрії близькосхідній килим. Яке багатство ниток в утоці, і як продумано виводиться то та то інша нитка на поверхню саме тоді, коли треба! Уже сказано перед цим про симетрію двох спокус Азазелевих з промовами Авірона й Датана і про те, як брак цієї симетрії в третій спокусі створює кульмінацію поеми. Не менш продумано і вміло впроваджується мотив Єгови: перша згадка (розділ III) — про намет завіту, де, в важкій скрині, ніби мертві, „Єгови накази лежать”. Далі — розділ IV — довідуємося, що не мертві ті накази, бо вони не лише в важкій скрині, укованій з міді, а і в серці гебреїв:

... в те серце Єгова вложив,
Наче квас в прісне тісто,
Творчі сили, — ті гнатимуть вас
У призначене місто.

Але в цей час Мойсей ще не збагнув справжнього ества Єгови, тож у дальшому протягу цього розділу і в пригчі про дерева Єгова виступає як сила фаталістичного детермінізму. Переборення цієї концепції приходить у кризі, що знаходить свій найвищий вираз у кінцівці розділу XVIII, — „Одурив нас Єгова!” і в чеканні

на появу розгніваного Творця життя в гromі й бурі покари, і в його справжній появи в теплому леготі.

Так само вплетено образ гебрейських дітей. Уже в розділі I, що описує втому й зневіру гебреїв виринає контраст дитвори, що

Дивні іграшки зводять:
То воює, мурує міста,
То городи геродить, —

викликаючи здивовані міркування хлібоїдів-дорослих:

Адже в нас не видали того,
Не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли
В кров і душу дитині?

Тут у суті речі вже готується той вибух руху до обітованої землі, та війна і те будівництво, якими кінчається поема, — адже вчинила його молодь, вчорашні діти.

Ще раз промайне образ дітей у розділі III, коли вони, знову в контрасті й виклику до дорослих гебреїв з їх філософією не-діяння

В перегони біжать і кричать,
Або з луків стріляють.

Тож уїдливою іронією супроти нього самого звучить порада Авіронова (розділ VII) про те, як покарати Мойсея:

Тож приставмо його до дітей
За громадську няньку.

Цілий розділ XI присвячений дітям і їхній зустрічі з Мойсеєм, що прямує до свого муру життя й смерті. І знову діти — це активність: вони вбили скорпіона, зловили зайченят. Реакція Мойсея — визнання потреби

вбивати скорпіонів, порада відпустити на волю зайченят в ім'я збереження життя — усе це зовсім не зайвий епізод, хоч він ніби поза основною дією поеми. Тут уже є та програма діяльності в ім'я життя, що її сформулює Єгова в передостанньому розділі поеми. (Адже і Єгова — передусім голос душі Мойсея). А прохання дітей, щоб Мойсей оповів їм ще раз про те, як він бачив неспалений кущ хоривський, ще раз показує, що заповіді Мойсея живуть у дитячих душах, і ще раз готує вибух енергії, що ним кінчається твір.

Ще Огоновський відчув у прихованій глибині Франкового мистецького темпераменту, під намулом усіх вишог програмовості, реалізму й натуралізму, — неоправного романтика. Знав про це і Зеров. У „Мойсеєві” романтизм дав Франкові техніку глухих передчуттів і призвісток, що ведуть уяву до чогось непомітного на поверхні подій, чогось, що кризь прозу гебрейського видіння в пустелі обіцяє спалах творчих сил в той перший день, що його гебреям судилося жити без Мойсея. Це той „клекіт глухий, мов у градовій хмарі”, що не знати звідки перекочується через юрбу — аж двічі — у розділі VII; ті „дивнії звуки”, що вели Мойсея на вершок гори до розмови з Єговою — у розділі XIV, повторені знову ж таки двічі. Це нарешті незвичайне переключення всієї оповіді з минулого часу в майбутній у останніх строфах поеми; — засіб надзвичайної мистецької сили й філософської значущости:

Ще момент — і Єгошуа крик
Гіря сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
А Датана повісять.

Натуралісти намагалися чесно описувати все, „як було”, рухаючися послідовно в просторі або в часі. Згадаймо хоч би „Миколу Джерю”. В протилежність цьому романтики шукали кольориту й настрою через нагнітання словника і образів того самого пляну. На межі 19 і 20 сторіч Оскар Вайлд і інші впровадили те, що пізніше конструктивісти охристили терміном „льокальне порівняння”; порівняння, чий другий член узятий з оточення, де відбувається дія. Цю романтично-модерністичну техніку Франко застосовує раз-у-раз у своїй поемі. Ось порівняння, взяті лише з кількох сторінок: „Завзяття пом'якло в душі, Наче мокрая глина”; „Ти ведеш нас у той Ханаан, мов до вовчої ями”; „І лунав її рев, мов крутіж гураган по долині”; „Як кропива, ви руку жжете, Що, мов цвіт, вас плекає, Як бугай, бодете пастуха, Що вам паші шукає”; „Ти підеш до своєї мети, Як бидля в плуг нераде”; „Наче кінь той здичилій, летиш У безодню з розгону”; Єгова покинув тебе, „Як розтопану красу змію, що здихає на шляху”; „Тремтіло шакалів виття, Мов болючая рана”... Нескладні синтаксично, здебільшого прості образиво, ці порівняння мають кумулятивний ефект. Вони ніби беруть читача просто до моавських пустель. А коли додати, що деякі з них, не підкреслено, але уперто, повертаються в розгортанні поеми, як от порівняння гебреїв з пустельним будяком, то ефект цей стане ще виразніший.

Прикметник Франків у „Мойсеєві” теж скупий, теж зосереджений на місцевому й часовому, ніколи не нагромаджуваний переліченням, здебільша матеріяловий — збанки глиняні, мішки шкіряні, гураган пісковий, паша будякова, скриня укована з міді, уста глиняні, — все це виключає дешеvu емоційність, робить виклад ваговито-конкретним, а в кінцевому наслідку дивним дивом, саме через свою відміреність і льокалізованість, втворює настрій і кольорит.

Таке й речення Франкове, ніби зовсім не загнуждане віршем, а в дійсності в незвичайній згоді з ним, зде-

більшого коротке, без наголошених перенесень з рядка до рядка. Такий, нарешті і метр і ритм, — безпрецедентний анапест (9 складів у непаристих рядках, 7 у паристих, з неримованими чоловічими закінченнями й римованими жіночими, — Зеров усупереч рядковій конфігурації „Мойсея” назвав його вірш „енергійними п’ятистоповими анапестами”), — ритм небуденної мужності, який навіть твердження про слабкість робить висловом сили:

Це Мойсей, позабутий пророк,
Це дідусь слабосилій,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Однак характеристика вірша на цьому далеко не обмежується. Найоригінальніше в ньому те, що раз-по-раз, особливо в четвертих рядках катрена, Франко впроваджує додаткові наголоси. Формально це свого роду „спондеї”, але вони становлять справжню проблему для читця і читача поеми. Візьмімо приклад:

І зневірився люд і сказав:
„Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще ждять? І доки?” (І).

Четвертий рядок повинен мати наголоси на третьому і шостому складах: щЕ, дОки. І так можна прочитати цей рядок: чоґощЕ ждатыдОки. Але, якщо зречтисся інерції вірша, мало б бути: чоґО щЕ ждАть і дОки, — чотири наголоси. Потреба саме такого читання підкреслена тут і тим, що межа речення проходить після слова ждять. Синтакса тут розсаджує вірш, вірш заперечує вимоги синтакси. Заколисливість вірша порушена, надцерблена, як порушена в поемі затишність гебрейського спокою в пустелі, як скаламучена віра в душі Мойсеевій.

Подібні конфлікти між віршем і синтаксою, подібні збурення ритму надзвичайно характеристичні для „Мойсей”, але тут обмежмося ще до одного-двох прикладів:

Бережіться, а то він до вас
Заговорить по-свому,
Заговорить страшніше сто раз,
Як в пустині рик грому (IV),

Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кості покласти (X).

Останні рядки цих катренів можна читати за інерцією анапеста „як в пустині рик грому”, „старі кості покласти”. Можна, але чи треба?

Важить у структурі вірша тут не тільки присутність „зайвих” наголосів, а і їх місце. Особливий ефект виникає, коли вони в складі сусідньому з „законним” наголосом, але дуже своєрідний і зовсім відмінний акцентуаційний рух постає, коли додатковий наголос відокремлений складом від головного. Звукове оркестрування вірша теж приглушене — звукові повтори звичайно не виходять поза два, але тим дійовіші вони в своїй аскетичності: А в руках їх мішки шкіряні (III), Заговорить СТрашніше СТо Раз (IV) і т.п. Усі ці проблеми вимагають спеціального дослідження, і завдання цих зауваг тільки прикликати зацікавлення дослідників до ритміки „Мойсея”.

„Мойсей” — не тільки твір, написаний гарячим серцем і проникливим розумом. З мистецько-фахового погляду це першорядної якості будова, зведена з тривкого матеріалу рукою досвідченого і сумлінного муляра, де кожна цеглина припасована майстерно до іншої, де нема шпарин і кривини, будова, що простоїть сторіччя, тоді як псевдо експериментальний, але в суті речі хирлявий вірш не одного сучасника Франкового, та-

кий модний у свій час, не склав іспиту навіть десятиліть. Згадаймо хоч би Миколу Вороного або декого з молодомузців.

Але цей муляр не тільки пройшов добру школу й мав великий досвід. Він не цурався і експериментів. Уже те уваговичення анапеста, що до нього вдався Франко, було поетичним дослідом. Ще виразніше це в словнику поеми. Як легко було впасти в спокусу стилізації Біблії, що її Франко так добре знав, стилізації, що її практиковано і перед Франком, скажімо, Паньком Кулішем, стилізації, що мала зразок і в „модерні”, як от, приміром, стилізація Пісні Пісень у Вайлдовій „Саломеї”. Франко утримався від цієї спокуси. Його поема мала бути не тільки про минуле. Вона була і про сучасне, про те, що існує так довго, як існує людство. Треба було показати цей зв'язок з сучасністю, але не через дешеві алюзії, не через посилення на злободенне. І Франко зробив це через словник.

„Все, що мав у житті, він віддав Для одної ідеї”;
„Голосистий Датан перепер ось якую ухвалу”;
„По безхмарому небі пливла Меланхолія тьмяна”;
„В рух мас вносить кожна душа Частку свого льоту”;
„Жартує з тих плямів її Хлопчик — логіка фактів”;
Єгова „контракт підписав і запив Могорич при народі”;
— такі вислови, певне, разили не одного критика і читача, і тільки з пошани до Франка про них не говорилося. Зеров наважився піднести цей закид: „Навіть у «Мойсеї» трапляються інколи прикрі дефекти. Як би хотілося, наприклад, щоб старозавітний пророк не говорив про нетямущих рабів на гордині котурні, не звертався до Бога:

О Всезнавче, чи знав Ти вперед
Про такі результати?

не розказував давнім гебреям грецького міту про Оріона, коли б взагалі в його словах було менше словника

і невідпорної фрази галицького вічового красномовця”. Але Франко не був глухий до стилю і неуважний до мови. Коли він хотів дати стилізацію, він давав її. Так було в „Моему ізмаратді”, в передмові до якого Франко писав: „Мені давно хотілося написати подібну книжку — тою мовою, яка на теперішнє покоління повинна робити вражіння багато дечим подібне до того, яке на старих українців робила мова церковна — то значить мовою поезії”. Але це не було його завданням у „Мойсеї”, де йшлося про злиття, синтезу старогєбрейського, грецького (котурни, Орїон) і сучасного, Палестини і України, Мойсея і самого Франка. Йшлося про експеримент, подібний до тих, що їх робив Шевченко в „Неофітах” і „Марії”, хоч зовсім інакше стилістично виведений. Попри всю тонкість його поетичного відчуття і літературного смаку Зеров був занадто неоклясиком в ідеалі, щоб збагнути принаду експерименту змішання стилів, ґатунків і словників. Але Франко лишився і в „Мойсеї” тим, чим він хотів бути — *semper tiro*.

Написаний після найтяжчих випробувань, на вершкунку змужніння, на кінці „життьової дороги” („Соїчине крило”), „Мойсеї” був „остаточне зведення рахунку з кимсь, з ким малося до діла цілий час”. Ці слова Миколи Євшана, писані ще за життя Франка, не могли бути виразнішими. Тепер ми можемо сказати хто був цей хтось. Це було людство. Український народ. І сам Франко. Словами Олександра Білецького, уже частково цитованими, „Його Мойсеї — це, так би мовити, конденсація духовної енергії народу, його кращих прагнень, а разом з тим і сумнівів та вагань . . . , це і підсумок його власного життя та діяльності, його, так би мовити *Exegi monumentum*, заповіт українському народові”.

„Заповіт українському народові”. . . 25 грудня 1845 року в прозорині того, що доля незабаром перетне нитку його вільного життя, Шевченко написав свій „Заповіт”. Визвіл України у бунті і здобуття свободи він пов’язав

з визнанням чи невизнанням Бога, історію своєї нації
з проблемою світової справедливості:

... отоді я
І лани і гори —
Все покину і долину
До самого Бога
Молитися... А до того —
Я не знаю Бога.

Минуло шістдесят років, і українська нація дістала другий заповіт: Франкового „Мойсея”. І тут пов’язано і взаємно узалежнено закони світобудови з змаганнями нації. Але тут це вже не тільки геніяльне вчуття, а розгорнена філософія історії людства і кожної індивідуальної людини. Геній Шевченка неперевершений, але який поступ зробила українська література за ці роки в сенсі інтелектуального круговиду і врівноваженої майстерності, яких творчих довершень і розкриттів провіщеного вона дійшла! У Франковому „Мойсеєві” вона стоїть уже на порозі українського „Фавста”, вона стукає в двері, що ведуть до „Божественної комедії”. Шевченкова традиція тут продовжена в світогляді і в змісті, як вона продовжена в стилістичному експериментуванні, але не як наслідування, а як змагання майстра однієї доби з майстром іншої доби.

Малі і боязкі нащадки викинули з „Заповіта” в співі, строфу про Бога, хоч у ній суть і патос і глибина Шевченкового бунту, заклик і мрії. „Мойсея” звели до оспівування революції 1905 року або до заклик до української держави від Бескиду до Кавказу. Звичайно, заклик цей є в обох поетів, але вони бачать не тільки день постанови української держави. Вони бачать і день наступний.

Сьогодні ми вже можемо встановити історичне місце „Мойсея”. У певному сенсі він завершує Шевченкову традицію. Не епігонством, а підбудовуючи Шевченкову інтуїцію і імпровізацію систематичною філософією і

досконалим літературним ремеслом. Як і Шевченко, Франко належить до того періоду, коли література бачила своє завдання в тому, щоб нести народові — чи нації — своє служіння і благовість. Минули ті часи, коли вона була веселою грою, радістю забавки без практичного призначення, виявом захвату і світоподиву, як на кону бурсацьких інтермедій, у козацьких бурлесках, у руках Котляревського, як покоління наших днів знову хотіло б її бачити (мінус її первісна, глибинна життєрадісність, що вже закрита для нас, „знесилених журбою, роздертих сумнівами, битих стыдом”). Після найвно-лукавої, напівдитячої гри часів Котляревського літературу міцно впряжено до суспільного воза. Чимало творів Франкового пера (але, хвалити Бога, далеко не всі) розтрушено в подорожах тим возом на вибоїстих шляхах тогочасної української буденщини. Відповідно, і Шевченкова традиція для Франка була між іншим у тому, щоб література була — подвиг, пророцтво, візія і клич. На це були свої глибокі причини — в історичному розвитку країни, у впливах поляків з їхнім візіонерством і росіян з їхнім проголошенням примату громадського над особистим. Франко не лишився глухим до модерну і його техніки, але в сенсі загальної оцінки літератури і її відповідальності був традиціоналістом. Він додавав нове до старого, але він не рушив цього старого.

Але та зміна настанов і вимог до літератури, що її тепер переживаємо, не закриває нам вартости „Мойсея” ані як досконалого в своїй майстерності мистецького твору, ані як людського документу незвичайної широти, ані як філософського твору про суть історії, національного і особистого життя.

Юрій Шевельов

Нью-Йорк, квітень 1967.

ПРИМІТКИ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА:

Автор статтів, впровідної й кінцевої, користався, посилаючися або не посилаючися, погоджуючися або не погоджуючися, насамперед з таких видань:

Леонид Білецький. Поема „Мойсей” і розвиток ідеї й образу в літературно-поетичній традиції Івана Франка. Праці Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі, I. Прага 1929.

Олександр Білецький. Поезія Івана Франка. — Українська література серед інших літератур світу. У книзі Зібрання творів у п'яти томах, 2. Київ 1965.

Микола Свшан. Іван Франко. Нарис його літературної діяльності. Літературно-науковий вістник, 1913, IX.

Микола Зеров. Франко — поет. У книзі До джерел, Краків — Львів 1943.

Арсен Каспрук. Філософські поеми Івана Франка. Київ 1965. Юрій Кобилецький. Творчість Івана Франка. Київ 1956.

Дмитро Козій. Довір'я до буття (Спроба ввійти в духовий світ Івана Франка). Листи до приятелів, 1966, 11-12.

Антін Крушельницький. Іван Франко (поезія). Коломия 1909.

Богдан Лепкий. Іван Франко. У книзі Три портрети. Львів 1937.

Микола Плевако. Іван Франко. У книзі Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали. Нью-Йорк - Париж 1961.

А. Скоць. До генези поеми І. Я. Франка „Мойсей”. Іван Франко, статті і матеріали, 12. Львів 1965.

Павло Филипович. Шляхи Франкової поезії. У книзі З новітнього українського письменства. Київ 1929.

Іван Франко. (Крім творів, що ввійшли в збірки його творів). Mojżesz. Tłómaczył z ukraińskiego... Włodzimierz Kobryn. — Отвертий лист до гал. української молодіжі. Літературно-науковий вістник, 1905, IV. — „Поза межами можливого, Ukraina irredenta. У книзі Вивід прав України, ред. Богдан Кравців. Нью-Йорк 1964. — Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. Що таке поступ? У книзі Іван Франко про соціалізм і марксизм. Ред. Богдан Кравців. Нью-Йорк 1966.

Костянтин Чехович. Постать Івана Вишенського і Мойсея в творчості Івана Франка. Слово, 1933, 4.

Яким Ярема. Мойсей, поема Івана Франка. Тернопіль 1912.

Дам'ян Горняткевич, Григорій Костюк, Богдан Кравців, Володимир Міяковський, Сергій Наклович і Ярослав Рудницький були дуже помічні в розшукуванні рідких видань. Сердечна дяка від автора статтів.

ДОДАТКИ

1. ВАРІЯНТИ ТЕКСТУ, ВІДКИНЕНІ ІВАНОМ ФРАНКОМ

Розділ VII, після 6-ої строфи (промова Авірона):

Що нам той Канаан, про який
Ти балакав нам пусто!
Невеличкий куток, не крайок,
Ще й заселений густо.

Повно в ньому укріплених міст,
Войовничого люду, —
Не здобуть нам його без війни
І кровавого труду.

Голі скелі, скупії поля
Та вузьенькі долини. . .
І се наше дідицтво, наш рай?
Се лиш глузи та кпини.

Лиш одна в тому краю ріка,
Що тече в Мертве море.
Ні там шляху, ні сплаву нема,
Просто сміх лиш і горе.

Варіант останньої строфи розділу VII:

О, бо знали усі з давніх літ
Дар пророцький Мойсея,

Як він словом своїм поразив
Злу ватагу Корея.

Але чуда сей раз не було
Авірон вже регоче:
„Га, га, га! Хоч шумна, та без сил
Твоя злоба, пророче”.

VIII розділ, замість перших 17 строф (промова Датана):

І піднявся завзятий Датан:
„Ось вам слово до ладу!
Я відкрию вам тайну страшну
І пророцькую зраду.

Ви міркуєте: сей наш пророк,
Старець сивоголовий,
Як говорить, віщує, то все
Під відхненням Єгови;

Що ніяка мета світова
Його словом не править,
Лиш одного він хоче — всіх нас
На путь правий наставить;

Що, з Єгипта нас вивівши, він
Для свого народу
Лиш одну бачить ясну мету —
Незалежність, свободу.

Отже, се, мої браття, брехня.
Наш пророк носить маску.
Він веде нас, і клонить, і гне
У тиранську пастку.

Отже, знайте, що сей Канаан,
Ся чудова цілість,

Що нам будім Єгова судив, —
Се Єгипта посілість.

Скільки є в нім князів, фараон
Ставить крок на їх спині,
Фараонове військо сидить
У їх кождїй твердині.

Поступити ногою в той край,
То лиш дві нам дороги:
Або впасти, як смирні раби,
Фараону під ноги,

Або визвати гордо на бій
Всю єгипетську силу
І знайти замість волі собі
В Канаані могилу.

Чи на те ж по безмежних степах
Сорок літ ми блукали,
Щоб знеможені, вбогі, назад
У неволю вертали?

Чи на те ж ми з Єгипту втекли
І шукали спокою,
Щоб знесиленим стати тепер
З фараоном до бою?

А тепер запитайте його,
Лже-пророка — єхидну,
Що йому обіцяв фараон
За сю зраду огидну?

Він же змалку кайдани кував
Нашій честі і волі,
Він же вчився всіх зрад і підлот
У єгипетській школі.

Як Ізраїль зробився грізним
Многогою своєю
Фараону, щоб не завладав
Його всею землею, —

От тоді сей пророк нас погнав,
Мов безтямну скотину,
Фараону на радість кудись
Через море в пустиню.

Скільки люда погинуло в ній!
Ті піски і ті скали
Соткам тисяч Ізраїля синів
Домовиною стали!

А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жмінка лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

Коли дух наш хоробрий упав,
Мов нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі,
Наче мокрая глина, —

Він тепер нас веде в Канаан,
Як отару овечу,
Ворогам на заріз! Я кричу!
Протестую, перечу!

Я, Датан . . .
Підіймаю свій голос:
Зупинися, Ізраїлю! В той бік
Не підходь ні на волос!

Тим фальшивим пророцтвам не вір,
Бо ярмо в них погане!

В краю ложних обітниць твоя
Хай нога не постане!"

І жажнувся Ізраїль. Невже
Се мета його праці?
Лиш в очах щось зловіще горить,
Наче блискавки в мряці.

Та з мертвої тиші вирина
Ось Мойсееве слово:
„О, бездонна підлота й брехня!
Чи Ти чуєш, Єгово?"

О, Ти чуєш і бачиш усе,
Хоч нічого не кажеш,
І заплату за сю клевету
По всій правді відважиш.

Лиш в одному ти правду вгадав,
І так буде, Датане:
В хвилию скону твого землі
Під тобою не стане.

ХІІІ розділ, після першої, строфи, замінені другою строфою
(„І почувалися тихі слова..."):

І почувалися ostrі слова:
„Самодурство діточе!
Що сам глупства робив, а тепер
Їх на Бога здать хоче!

Як розвіялось пилом його
Підприємство шалене,
Він Єгову питає: чи Ти
Задоволений з мене?"

Зупинився Мойсей, затремтів,
Чоло вкрилося потом,
І по серці його мов пройшов
Хто розпаленим дротом.

„Хто говорить, хто думи мої
Розбиває обухом?
Хочу знать, чи говорю отсе
З чоловіком чи з духом?”

І почувся знов голос із тьми:
І хтось мовив: „Самому вже, бач,
Донести не спромога, —

. . . . .

Варіанти друкуються за виданням Іван Франко, Твори, том XII (Київ 1953), стор. 558-562.

2. ПАРЕНЕТИКОН, VI.

Серцем молився Мойсей
і скорботою духа цілого;
І говорив йому Бог:
„Що так до Мене кричиш?

„Хоч ти заціпив уста,
так, що й слова вони не говорять,
Але Я чую аж тут,
як твоє серце кричить”.

Із збірки „Мій ізмарагд”, 1898, 1911.

3. ПЕРЕДМОВИ ІВАНА ФРАНКА ДО „МОЙСЕЙ”

Передмова до другого українського видання поеми, Львів 1913:

Подаючи громаді наших читачів мою поему „Мойсей” другим виданням, уважаю потрібним зазначити поперед усього, що се видання значно дешевше від першого, вже розпроданого, і являється в тексті незмінним, з виїмком кількох дрібних поправок.

Тому, що моїй поемі пощастило настільки, що вона стала предметом лектури учеників та інтерпретації вчителів у деяких українських гімназіях, а також предметом ближчої уваги деяких наших літературних критиків, варто зазначити факт, що, ставлячи не раз питання про джерела цієї поеми, ніхто з тих українських інтелігентів не звернув уваги на властиві і самим змістом вказані її джерела, але майже кожний, як це покажу далі, шукав їх деінде, звичайно там, відки я не взяв нічого.

Моя поема основана майже вся на біблійних темах, отже, що ж природніше для кожного критика, як пошукати тих джерел у Біблії й порівняти їх із тим, що я зробив із них? Се якраз досі не прийшло на думку ні одному з критиків моєї поеми. Знак, що Біблія лежить далеко поза кругом їх духовних інтересів.

Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея як пророка, не признаного своїм народом. Ся тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданню. Із біблійних книг Старого завіту про смерть Мойсея оповідає лиш одна книга так званого П'ятикнижжя, що по-грецьки зветься Девтерономіон, а по церковно-слов'янськи Второзаконіс. В тій книзі первісне оповідання про смерть Мойсея розірвано на 2 частини: перша міститься в розділі XXXII, зачало 48 - 52, а друга в розділі XXXIV, зачало 1 - 8. Ось се оповідання в перекладі з критичного французького перекладу Ед-

варда Ройса¹ на нашу мову. В гранчастих скобках подаю свої доповнення тексту.

„Того самого дня Вічний промовив до Мойсея отси-ми словами: „Вийди на гори Гарабїм, на гору Небо, що [здіймається] над краєм проти Моава-Срихона і позирас на край Ханаан, який я даю на власність дітям Ізраїля. Ти вмиреш на тій горі, на яку вийдеш, і будеш злучений зі своїми [предками], так як твій брат Агарон умер на горі Гор і злучився зі своїми [предками] за те, що ви були непослушні супроти мене перед синами Ізраїля над водами Мерїбат-Кадеша в пустині Сїн, за те, що ви не вшанували мене посеред синів Ізраїля. Тому ти побачиш перед собою сей край, але не ввійдеш до нього, до краю, який я даю синам Ізраїля”.

„Мойсей вийшов із рівнин Моава на гору Небо, на вершок Пізга, що дає вигляд на Срихон, і Вічний показав йому весь край: Гїлегад аж до Дана і всю [околицю] Нефталї, територїю Ефраїма та Менаше і весь край Юди аж до західного моря і південь і рівну околицю Срихона [пальмового міста] аж до Согара. І Вічний мовив до нього. „Отсе край, задля якого я поклявся Авраамові, Ісаакові та Яковові, мовлячи: „Даю його вашому племені.” Я показую тобі його, але ти не ввійдеш до нього.”

„І Мойсей, слуга Вічного, вмер тут у краю Моава, як се сказав Вічний, і його поховали в долині в краю Моава недалеко Бет-Пегора, і ніхто не знає про його грїб аж до сього дня. Мойсей прожив 120 літ до своєї смерти; його очі не слабли і сила не опустила його тіла. І сини Ізраїля оплакували Мойсея на рівнині Моава протягом 30 днів, і таким способом відбули по нїм повну жалобу.”

¹ Edouard Reuss, L'histoire sainte et la loi (Pentateuque et Josue). Tome second. Paris 1879 (La Bible, traduction nouvelle avec introductions et commentaires. Ancien Testament, troisième partie), ст. 353-4; 361-2.

Із цього оповідання бачимо, що Мойсей умер у неласці ізраїльського Бога, який перед смертю докорив йому тим, що він не вшанував Його відповідно перед синами Ізраїля. В моїй поемі це діло поставлене зовсім інакше: смерть Мойсея на вершині гори в обличчю Бога мотивована тим, що його відіпхнув його власний народ, зневірений його 40-літнім проводом і сумним станом обіцяного краю, який треба було тяжкими зусиллями здобувати на численних дрібних ханаанських племенах, і який надто, як це виказали новіші історичні відкриття, в ту пору, коло 1480 р. пер. Хр., був під протекцією єгипетських царів.

Речення біблійного оповідання про похорон Мойсея з оригінальним тексті не зовсім ясне, й пізніші жидівські коментатори доповняють його так, що Бог умертвив його Своїми устами, цілуєчи його, і що ангели поховали його тіло в невідомім місці, або по іншим переказам перенесли на небо, де воно держиться ціле й незіпсоване так само, як тіло пророка Ілїї. Я в своїй поемі полишив хвилю смерті Мойсея за поетичною заслonoю.

Те, що сказано в поемі про Авїрона й Датана, як головних противників Мойсея серед Ізраїльського народу, основується на оповіданню книги Чисел розділ XVI, у яким одначе пізніша редакція стягнула докупи два оповідання про події різних часів і різного характеру, а власне про бунт левїта Кораха та його компанії проти Мойсея й Агарона, і про повстання Датана й Абірама з племені Рувїма проти Мойсея. Подаю тут текст цього розділу в перекладі на нашу мову за Ройсом (*Histoire israélite* II, ст. 219-221), кладучи курсивом ті частини оповідання, що відносяться до бунту Кораха, а звичайними буквами ті, що оповідають про Датана й Абірама.

„Корах, син Ісахара, сина Кегатового, сина Левїного, узяв із собою Датана й Абірама, синів Еліяба, а також Она, сина Пелетового, сих [останніх] Реубентів,

і вони повстали проти Мойсея з 250 синами Ізраїля, головами громади, людьми визначними, яких кликано до рад. Вони зібралися проти Мойсея й Агарона і сказали їм: „Досить того! Вся громада свята, і Візний серед неї. Чого ж ви підносите себе вище громади Візного?” Погувши се, Мойсей кинувся лицем на землю і промовив до Кораха та його юрби ось які слова: „Завтра Візний покаже, хто належить до Нього і хто посвящений приносити Йому жертви, а кого Він вибере, тому велить зблизитися до Себе. Зробіть ось що: візьміть кадильниці, ти, Кораху, і все твоє товариство, і завтра повкладите в них вогонь і кадило перед Візним. Кого вибере Візний, той буде посвящений Йому. Досить сього, левіти!” А до Кораха сказав Мойсей: „Сухайте, левіти! Чи не досить вам, що Бог Ізраїля визначив вас із решти громади і велів вам зближатися до Нього, приносити жертви в домі Візного та стояти на голі громади для сєї служби? А ти і твої брати левіти з тобою, яким Бог дозволив зближатися до Нього, жадаєте ще бути жерцями? Знажить, ти й усе твоє товариство хочете в спілці стати проти Візного? Бо ж Агарон, проти якого ви змовилися, хто він такий?

„І Мойсей вислав покликати Датана й Абірама, синів Еліяба, але вони сказали: „Не підемо! Чи не досить, що ти вивів нас із краю, який опливав молоком і медом, аби морити нас у пустині? Чи хочеш іще зробитися паном над нами? Ти не лише не завів нас до краю, пливучого молоком і медом, не дав нам батьківщини з полями та виноградниками, а ще й хочеш вибрати очі всьому народові? Не підемо (до тебе)!” І Мойсей розсердився дуже і сказав до Вічного: „Не приймай їх жертв! Я ж не взяв від них ані одного осла і не зробив нікому з них ніякої шкоди.”

„Мойсей сказав до Кораха: „Ти й твоя компанія ставтеся завтра перед Візним, і стане також Агарон, і кожний із вас візьме кадильницю і вложить у неї кадило, і покладете свої кадильниці перед Візним, ти й Ага-

рон, кожний свою, 250 кадильницю. І кожний візьме кадильницю і вложить до неї вогонь і кадило, і постасте при вході до ківота завіта, так само, як Мойсей і Агарон.” І коли Корах зібрав проти них усю громаду при вході ківота, слава Візнього явилася перед усєю громадою. І Візний промовив до Мойсея й Агарона сіми словами: „Відділіться від тої компанії, і Я зніведу її у млі ока”. І вони кинулися лицями на землю і сказали: „О, Боже, Творче душі в кожному тілі! Коли один головік згрішив, чи ж будеш сердитися на всіх інших? Тоді Візний промовив до Мойсея отсіми словами: „Промов до громади і скажи їй: „Відступіться всі від того місця, де стоїть Корах!”

„І Мойсей пішов до Датана й Абірама в супроводі ватажків Ізраїля. І він промовив до громади отсі слова: „Віддаліться від наметів сих злих людей, і не доторкайтеся ні до чого, що належить до них, а то пропадете враз із ними за їх злочин.” І вони повідступали від домівки Датана й Абірама геть довкола, а Датан і Абірам поставали при вході своїх наметів зі своїми жінками, дітьми та внуками. Тоді сказав Мойсей: „Аби ви пізнали, що Бог послав мене сповнити все те, і що се не робиться моєю власною волею, — отсі всі помруть так, як мруть усі люди, а коли їх доля не буде така, як доля спільна всім смертним, то не Бог вислав мене. Та коли Вічний зробить незвичайне чудо, і земля отворить свою пащечку і проковтне їх самих і все, що належить до них, і вони живі вийдуть у Шеоль (гебрейська назва пекла), ви пізнаєте, що ті люди згордували Вічним.” І коли він докінчив ті слова, земля розступилася під ними, розкрила свою пащечку і проковтнула їх обох і їх родини і всі особи, що належали до них, і все їх майно. І вони живцем пішли в Шеоль самі і все, що належало до них, і земля затворилася над ними і вони пропали з-посеред

---

¹ Пізніший редактор додає за сям словом іще зовсім невідповідні тут назви Датана й Абірама.

громади. І всі ізраїльтяни довкола них розбіглися при їх криках, боячися, аби земля не пожерла їх. *А вогонь, кинений Вігним, пожер 250 людей, що принесли кадило.*”

Як бачимо, сей розділ містить у собі два оповідання, зліплені до купи методом перекладання і зшиті, так сказати, білими нитками редакційних дописок. Одно й друге оповідання має на меті укріпити верховенство провідників, уповажнених Богом, але коли в оповіданню про Датана й Абірама мова тільки про одного провідника Мойсея, то в оповіданню про Кораха левіти, себто каста духовних, бунтуються проти первосвященника Агарона, домагаючися зрівняння всіх левітів із станом жерців. Коли перше оповідання має виразно політичний характер і б'є Мойсея як на провідника народу за те, що не додержав своєї обіцянки й не дав народові земельної власности, то друге оповідання, зложене, очевидно, в інтересі храмових жерців і для постраху левітів, аби не домагалися рівного права з жерцями. Коли звернемо увагу на історичні відносини, серед яких могли повстати оба ті оповідання, то нам відразу стане ясним, що оповідання про Датана й Абірама мусіло повстати в часі плеємінної незалежности гебрійського плеємени, коли те плем'я, бідуючи в своїй новій вітчизні в боротьбі з ханаанітами з жалем могло ще споминати свій побут у Єгипті. Натомість друге оповідання веде нас у часи нового храму по повороті гебреїв із вавилонської неволі, і то в досить пізні часи, коли перевага жерців над загалом левітів не була ще так укріплена, як за часів Христа. Те, що я сказав у поемі про Датана й Авірона, ширше розвиває релігійний і політичний мотиви опозиції загалу ізраїльтян проти Мойсея.

Прочитуючи окремо текст кожного з тих оповідань, можна завважити, що в оповіданню про Датана й Абірама нема початку, де мусіло бути сказано, з якої нагоди й яким способом проявився їх опозиційний рух проти Мойсея. З тексту оповідання довідуємося тільки,

що Мойсей велів покликати їх, невідомо куди, правдоподібно на загальний збір старшин ізраїльського народу, а коли вони не схотіли прийти, він із старшинами сам пішов до їх наметів, і там Божою силою dokonав їх чудесного знищення. В своїй поемі, не вважаючи потрібним допускати чудесну катастрофу, я представив опозиційну акцію Датана й Авірона на зборах ізраїльського народу, і полишив діло їх покарання, пророковане їм Мойсеєм, елементарному вибухові народної свідомости по смерті Мойсея.

Важну роллю в моїй поемі відіграє демон Азазель, про якого в т. зв. Мойсєєвій книзі левітів, розділ XVI, зачало 5 - 10 міститься законна постанова, видана з того приводу, що два сини Агаронові померли наглою смертю, увійшовши до ківота завіту. Це було причиною законної постанови, що нікому не вільно було входити до намету, в яким стояв ківот завіту, крім одного первосвященника Агарона, та й то лише в певних означених випадках і в приписанім обрядовім одязі. Раз до року мав Агарон входити до намету в день покутній, „а від громади синів Ізраїлевих мав узяти два козли за відпущення гріхів, і одного барана на цілопалення. Від себе ж мав Агарон принести в жертву бика за відпущення гріхів своїх і своєї родини. Що ж до двох козлів, він мав узяти їх і поставити перед Вічним при вході до намету. Про них мав кинути жереб для рішення: один із них піде для Вічного, а другий для Азазеля. Козла, якого жереб призначить на жертву для Вічного, він мав жертвувати, вбиваючи його як жертвний приніс за прощення гріхів, а другого, призначеного жеребом для Азазеля, мав поставити живого перед Вічним, доповнити над ним обряду покути, а потім вигнати його в пустиню для Азазеля”. (Ed. Reuss, op. cit. II, ст. 146-7). В перекладі Куліша сей уступ перекладено досить неясно й нема в нім назви Азазеля, пор. „Святе письмо Старого завіту. Мовою русько-українською. У Відні 1903”, ст. 114. Із наведеного тексту старозавітньої книги видно вираз-

но, що Азазель являється демоном, противником Єгови, правдоподібно персоніфікацією пустині та її страховищ. Сама назва досить загадкова й давала привід до різних толковань, яких наслідком було те, що в деяких перекладах Біблії це ім'я зовсім не являється, заступлене більш або менш натягнутою інтерпретацією. (Пор. про це Dr. Albert Hauck, Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, Leipzig 1897, т. II, ст. 321-2). В біблійнім оповіданні сам Бог показує Мойсеєві Палестину; у своїй поемі я приложив се до ролі Азазеля з наміром зазначити якнайсильніше контраст між пророцькими обіцянками й тим, що дійсно ждало гебреїв у Палестині. Цей контраст я вважав потрібним зміцнити не тільки показом географічного положення та різноплеменности Палестини, але надто ще об'явою про долю, яка чекала гебреїв у тім краю. І це я поклав у ролю Азазеля, як найсильнішу частину демонської покуси, що може захитати віру навіть найсильнішого характеру. Але не треба забувати, що ця роля Азазеля в моїй поемі являється тільки поетичним об'єктивованням власної психологічної реакції, яка мусіла відбутися в душі пророка після того, як його відіпхнув його народ. Крайній вислів тої психологічної реакції, що з душі пророка виривається словами „Одурив нас Єгова!”, не був зовсім тріумфом демона спокусника, який у тій хвилині з сміхом відступає від Мойсея, але був тільки зазначенням межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши, Мойсей почуває слова самого Бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити йому Азазель, прояснюють йому високу мудрість провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі і тілу остаточне заспокоєння.

Для поетичного огляду географії Палестини, який дав я у XVII-ім розділі поеми, я покористувався деякими уступами вступної студії Едварда Ройса до його огляду старозавітніх писань про історію Ізраїля (op. cit. I, ст. 14-17), які подаю тут у перекладі на нашу мову:

„Край Ханаана не має властивих природних границь окрім заходу, де його береги обливає Середземне море, і сходу, де його перерізує Йордан. Ця ріка, одиникий неперерваний протік води, що має значення для цього краю, перепливає по черзі через два озера й губиться в третім, відомім під назвою Мертвого моря. Від півночі земля Ханаана обмежена двома рівнобіжними ланцюгами гір Ливану, з яких один тягнеться подовж її боку, а другий відмежовує її від великої арабської пустині. Долина, обнята сими двома ланцюгами гір, була в посідання ізраїльтян лише в деяких рідких моментах їх історії. Зрештою їх осідки не переходили поза джерела Йордану. Відси аж до південної границі, се значить, до початку широкої пустині півострова Синайського, можна сказати, до лінії, яку можна потягти від південного кінця Мертвого моря до південно-східного кута Середземного моря, весь край між морським берегом і долиною Йордана творить височину, широку на 12 - 15 миль, та високу понад морський позем до 2.000 стіп, коли тим часом ріка та озера містяться від 600 - 1.300 стіп пониже позему моря. Височина дуже нерівна, але не має ніде значніших гір. На південь вона знижується терасами до пустині. На захід і в північній частині вона доходить аж до моря, але в південній частині вона обмежена рівниною, що, розширяючися, доходить аж до границі Єгипту й називається перешийком Суецом.

„Унутрі цього краю міститься тільки одна долина трохи просторіша. Вона починається від гори Табора, недалеко того місця, де Йордан впливає з Генесаретського озера, і кінчиться в затоці Аккі і в підгір'ю гори Кармеля; вона має довжини 7 миль, а ширини 2 - 4. Сама височина через те ділиться природно на північну частину (гори племені Нефталі) і південну, далеко більшу (гори племені Ефраїма та Юди). Ці дві назви не значать природнього розділу, а тільки різницю жильців. Країна взагалі слабо наводнена і дуже вису-

шена від найдавніших часів, а частина її, особливо су-
межна з Мертвим морем, не була ніколи нічим, хіба ли-
хим пасовиськом.

„По лівім боці Йордану здіймається подібна висо-
чина, називана в різних своїх частинах, ідучи від пів-
ночі на південь, іменами Башад, Гілегад та Пізга. Ті
околиці, що ніколи не стояли під пануванням ханаан-
ських племен, були в значній частині завойовані ізра-
їльськими племенами ще перед тим, поки вони завою-
вали західну височину, але їх посідання тут завжди
було zagrożене чи то кочовими племенами пустині чи
то володарями Сирії. Сама конфігурація землі тут така,
що лише фактичне посідання, зрештою наражене на
часті зміни, могло служити для означення границь. На-
решті, сама долина Йордана між двома головними озе-
рами широка на 2 - 4 милі, се одна з найменш управних
частин краю. Спека тут страшенна тому, що долина гли-
боко врізана в землю між двома вапняковими валами
майже зовсім голими, а в найбільшій частині року чис-
ленні потоки, що збігають із гір у часі дощової пори,
висихають так, що навіть не можуть доплисти до Йор-
дану.

„В часі здобуття краю ізраїльтяни, здається, твори-
ли конфедерацію дванадцяти племен. Це число 12 не
треба вважати випадковим. Воно повторяється однако-
во майже у всіх інших зборищах семітських народів або
племен, про які згадує книга Битія: у едомлян, у хана-
нейців, у арамейців та кетурейців. У ізраїльтян се число
таке основне та твердо вкорінене в народну традицію,
що заховалося навіть у таких часах, коли не мало жод-
ної рації існування і не відповідало нічому в національ-
ному житті, бо племена почасти помішалися одні з од-
ними, а почасти навіть пощезали зовсім. І навіть давні-
ше ніколи не доходило до правильної та постійної но-
менклатури; цифра лишалася, але реєстр племен змі-
нявся не тільки щодо порядку імен, але навіть щодо
самих імен.

„Додаймо нарешті, що ніколи не було навіть питання про рівність між 12 племенами. Вже легендарна традиція кладе натиск на різниці в гідності сконфедерованих, із яких одні займають упривілейоване, а інші більш або менше залежне становище. Найсильніше плем'я вибирало з-поміж себе ватажка спільних походів, а це давало привід до ривалізації, а далі до роздорів і до домашніх війн. Це нагадує суперечки старинних греків за гегемонію, історію Спарти та Атен. Особливо два племена ривалізують між собою, плем'я Йосифа з племенем Юди. Кожне з них стоїть на чолі кількох інших підвладних племен, і вони борються за першенство зі змінним щастям, з успіхами та упадками. Вже в самому початку історії перше з тих племен держить керму національних справ, а бодай має претензію до кермування ними, і для піддержання тої претензії виступає навіть з оружжям у руках. Пізніше юдеєць Давид на якийсь час запевняє першенство своєму племені, та вже по смерті його сина десять племен відриваються від юдеїв, і повстає розрив, що тривав довгі століття і якого сліди не затерлися вповні ще й до наших днів.”

Полишаю на боці притчу про терен, вложену в уста Мойсея в III розділі моєї поеми, бо не можу тепер знайти її оригінального тексту. Вона міститься в одній із старозавітних книг, та я переробив її досить свобідно й додав до неї виклад (розділ IV), на мою думку гідний Мойсея і відповідний до хвилі, в якій він оповідає дітям Ізраїля цю притчу.

В однім випадку я покористувався також грецькою мітологією, а власне в згадці про Оріона (розділ XVI). — Міт про Оріона зрештою не чужий також єгипетській та гебрейській традиції, а в переповідці грецького мітографа Аполлодора виглядає ось як: „Оріона вбила Артеміда на Делосі. Його вважають велетнем, сином землі (Гаї); Ферекід твердить, що він походить від Посейдона та Евріялії; принаймні Посейдон дав йому дар ходити по морю. Сей Оріон подружився з Сідою, яку од-

наче Гера вкинула до аду за те, що вважала себе кращою від богині. Стративши першу жінку, Оріон удався на острів Хіос, і попросив о руку Меропи, дочки тамошнього князя Ойнопіона (Винопийця). Ойнопіон підпоїв його і, коли він заснув, осліпив його і вкинув у море. Оріон не втонув у морі, а пішов поверх води і зайшов до острова Лемноса до кузні Гефайста. Тут ухопив він одного челядника, посадив його собі на плечі й велів йому вести його до сходу сонця. Дійшовши до домівки Сонця, він від його проміння відзискав свій зір, а тоді поспішив знов до Хіоса, аби помститися на Ойнопіоні¹.”

Отсе вважав я потрібним подати до прилюдної відомости при другім виданню моєї поеми, аби оцадити шановним критикам труду в вищукуванні її джерел та аналогій. Висловляю тут свою подяку тим критикам, що совісно зайнялися розбором та поясненням моєї поеми, особливо дд. А. Крушельницькому та Я. Яремі. Перший із них у своїй книжці „Літературні характеристики українських письменників. І. Іван Франко (поезія). Написав Антін Крушельницький. (Загальна Бібліотека, ч. 12 - 14). Коломия”, без означення року, присвятив „Мойсеєві” досить детальний розбір (ст. 220 - 242), не вдаючися в пошукування джерел. Натомість проф. Я. Ярема в своїй розвідці „Мойсей”, поема Івана Франка. Критична студія. — В Тернополі 1912 року”, зупинився спеціально на аналогії мого „Мойсея” до поеми Юлія Словацького „Anhelli”, написаної біблійною прозою. Розуміється, поема Словацького була мені відома ще в моїх гімназіяльних часах у Дрогобичі, і, будши учеником сьомої чи восьмої гімназіяльної класи, я написав про неї польською мовою досить простору розвідку для могого шкільного товариша Косінського, який, перенісшись з Дрогобича до Красова, просив мене листовно написати для нього розбір поеми Словацького для тамош-

---

¹ Apollodor's Mythologische Bibliothek, übersetzt von Christian Gottlob Moser. Erstes Bändchen. Stuttgart 1828, ст. 34-35.

нього вчителя польської мови та літератури. Не знаю, що сталося з тою моєю розвідкою, та у всякім разі аналогія між моєю поемою і Словацького „Anhelli-m” дуже далека, полишаючи вже на боці основну різницю настроїв, який у поемі Словацького меланхолійно песимістичний, а в мене totaliter aliter.

Писано дня 3-4 падолиста 1912.

За виданням Твори І. Франка, „Книгоспілка”,
Том XIV, Нью-Йорк, 1959, ст. 474-488.

Передмова до російського перекладу поеми (П. Дятлова) мала відмінний початок (замість першого уступу української передмови), один вставлений уступ (після уступу „В біблійнім оповіданню сам Бог...”) і відмінний останній уступ (замість останнього уступу українського видання). Подаємо ці уступи в перекладі з російської мови:

Питання про те, історичне явище Мойсей чи ні, не розв'язане досі через брак справді історичних свідчень поза давньо-гебрейським переказом. Цей переказ, що складається головне з п'ятьох книг, приписуваних Мойсеєві, править від кінця XVIII сторіччя і досі за предмет посиленої критичної праці, що не спромоглася остаточно розв'язати навіть питання про те, чи існував дійсно Мойсей чи не існував, хоча й вирішила остаточно, що Мойсей не був автором так званого П'ятикнижжя.

Не зважаючи на це, Мойсей все таки є найграндіозніша постать стародавньої історії людства, постать, оточена такою силою глибоко правдивих і часто дивних подробиць, що коли не для історика, то принаймні для людської уяви і для поетичного відтворення становить невичерпне джерело тем і надхнень. Мойсей, народжений у рабстві й визвищений у юності до перебування в царському палаці. Мойсей — убивця й вигнанець; Мойсей — пастух, що дістає Боже об'явлення; Мойсей всупереч своїй волі народний вождь, що пориває свій народ з плодючої єгипетської землі в пустелю і разом з тим з рабства до волі; і зрештою Мойсей — невизнаний пророк, що кочує сорок літ зі своїм народом у пустелі й не може впродовж цього часу пройти невелику просторінь між Єгиптом і Палестиною, котру навіть тогочасні мандрівники проходили протягом кількох днів — ось низка дивних сюжетів для поета.

Я скористався з останньої з цих тем і спробував показати Мойсея на схилі віку, в глибокій старості, коли він уже близько підійшов до обіцяної країни, але марно намагається прихилити свій народ увійти до цієї кра-

їни і нарешті відходить від нього, щоб хоч самому дійти до межі обітованої вітчизни. Цей короткий, але високо трагічний момент я опрацював почасти на основі біблійного переказу, а почасти на основі психологічної аналізи в двадцяти піснях своєї поеми, показавши в них загострення напружених стосунків між пророком і народом аж до повного розриву, а потім піднесення душі пророкової у раді спокус і об'явлень до безпосереднього спілкування і єднання з найвищою істотою, Єговию.

Самозрозуміло, що, крім історичного й психологічного інтересу, поема має й символічне значення, а як твір українця, не позбавлена теж і національного забарвлення, неминучого тоді, коли міжнародний сюжет проходить крізь призму особистого темпераменту й збагачується про цьому живими враженнями і образами його особистої уяви.

Моя поема була написана в першій половині 1905 року й надрукована в моєму власному виданні в кінці того ж року. На початку 1913 року вона вийшла вдруге, в виданні „Українсько-руської видавничої спілки” з мою передмовою, що її тут і наводжу в перекладі російською мовою з деякими скороченнями й доповненнями.

Для зображення в строфах 1-9 пісні XIX явищ, що передували Єгові я скористався з біблійної оповіді про з'явлення Єгови пророкові Іллі в першій книзі Царств, розд. XIX, уступи 9-13, де читаємо ось що: „Там же ввійшов Ілля у печеру та й обночувався в ній. Аж ось прийшло до нього слово Господнє, й сказано йому: Чому ти тут, Ілле? Він відказав: Запалав я щирістю про Господа Бога Саваот, сини бо Ізрайлеві понехали заповіт Твій, жертівники Твої поруйнували й пророки Твої повбивали мечем; зістався я один, та вони настають і на мою душу. І сказано йому: Виходь ізвідси та й стань перед Господом. І ось Господь проходитьиме: велика сильна буря, роздираюча гори й розбиваюча скелі, перед Господом; та не в бурі Господь; після бурі

трус землі, та не в землетрусі Господь. По трусі земляному огонь, та не в огні Господь; після огню тихе віяння, аж там Господь. Почувши се, Ілля затулив лице собі плащем, і вийшов, і став у виходу в печеру”

.....

Пропонуючи російський переклад свого твору, я повинен висловити повну вдячність п. перекладачеві за його намагання підійти якнайближче до оригіналу в перекладанні поеми російською мовою. Це коштувало, звичайно, доволі багато праці. Сподіваюся все ж таки, що він не пошкодує витраченої ним на переклад енергії.

Не можу передбачити, як прийме російська публіка мою поему, таку несхожу на те, що пропонують їй звичайно майже всі сучасні російські поети. Але мені здається, що вона буде не зайвою й внесе дещо нове в потік російської поезії, а може й спроможеться зменшити упередженість супроти українського слова й духу, яка досі панує серед величезної більшості російського суспільства.

Львів, 14 грудня 1913 р.

За виданням Иван Франко, Моисей, поема. Видання П. Дятлова, Відень, 1917 (Библиотека пленника. Образцы украинской литературы, серия I, ч. 1), ст. 6 - 8, 17 - 18 і 22 (Уривок з Виблії в перекладі П. Куліша).

Передмова до польського перекладу поеми (В. Кобриня), написана безпосередньо перед передмовою до російського перекладу, загалом не відрізняється від останньої, за винятком того, що в цій останній відсутнє одне речення і подано відмінний останній уступ. Подасмо ці два варіанти в перекладі з польської мови:

1 Наприкінці третього уступу, після слів „... безпосереднього спілкування і єднання з найвищою істотою, Єговою”, польський текст має речення: „Люди називають це смертю”. Можна думати, що це речення, важливе для розуміння поглядів Франка

1913 року щодо Бога і смерті, в російському тексті викинув перекладач-видавець. Було б дивно, якби Франко, написавши цю фразу 13 грудня в одній передмові, викинув би її з ідентичної передмови, написаної 14 грудня, лишивши в першій.

2 Останній уступ з передмови до польського видання:

„Даючи до рук польського громадянства мою поему в польському перекладі русина Володимира Кобринна, почуваю своїм обов'язком висловити йому подяку за старанне виконання перекладу, як також за не менш старанне dokonання тих численних виправлень, що їх я визнав за потрібні при порівнянні перекладу з оригіналом, і висловлюю надію, що польське громадянство прийме цей твір як доказ, що поляки від русинів, принаймні на полі літератури й науки, можуть сподіватися не лише самої свари й ненависти.

Писано 8-13 грудня 1913 р.”

За виданням Iwan Franko, *Mojżesz*, poemat. Видання В. Кобринна, Львів, 1913, ст. V і XXIII.

МОЙСЕЙ

Бездольна, гнівом соняшним
Спалена, камінна пустиня
Помежи Сінаєм святим
А пишним раєм Палестини.
Мертва очам, німа для уха
Жене від себе жизні духа,
Як гриб мовчить, як смерть лякає,
Людей не любить, не приймає.
З пісочних заспів сям і там
Зиркне водиця, звеселить
Пальминкою Арабістан
Та й утікає. . . Пуща спить.
Спить твердо; хіба що часами
По ній просунесь, як мара,
Розбійник або каравана.
Тоді застогне глуш стара
Дивголосіннями своїми:
То засичить, як гадина
Із каменистої щілини,
То зойкне криком коршуна
Десь над падлом посеред ночі,
Або як шакал завівкоче,
Або згримить голодним львом. . .
І знов мертвим стихає сном
І спить; аж злющий гураган,
Ї понурий кат і пан,
Зірвесь і зареве страшливо;
Зірвесь в грозі величчя свого,
Заступить перед нею Бога
І дихне люто, нажерливо

Із челюсти своєї пекольної
На пальму, на їздця з конем,
На жизнь пустинную, бездольну,
І все засипує огнем.

Страх погадати . . . А Мойсій
Водив по безвісті отсій
Між тими скалами, пісками,
Між вовчим кодлом а зміями,
Під скваром сонця огняним,
У спразі шляхом безвідним,
Під враг' завзятими стрілками
Свій нарід зведений, згнусілий
На жизнь честиву, на свободу.
І гнав їх в гураган страшливий,
Гнав крізь огонь, гнав через воду,
Качав по гаспидних кублах,
Під ніж ворожий покладав,
В огненні пропасті метав,
Зводив на них і мор і страх,
Докіль не вигубив жидів,
Док не діждався з їх синів
Народу вдалого, бійкого,
Життя і свободи гідного.

О! Русь моя . . .
І ти, і ти збираєшся
На пророковану свободу.
Ох! І тобі прийдеш іти
Через град стріл, огонь і воду,
Заким добігнеш до мети.
Бо волі дармо ту нема,
На волю треба заслужити,
В берлоги гнусности вона
Нікому не іде годити,
Ані покажеш нездарним,

І лицемірним і коварним,
Друг друга з зависти гублячим
Невольникам гнилим, ледачим;
А тільки сильним єдностею,
Любою й вірою своєю.

Чи чуєте? Як дзвін гуде —
Він кличе нас на любов згоду
В ім'я усього, що святе
Для цього руського народу...
А ми замість іти за ним,
За дзвоном народним своїм,
Роз'єдинилися, розбили,
Пішли вслід прадідів бутних,
Що Русь, що й Січ запропастили,
І дрем — в очах врагів міцних,
Натрос наше знам'я дрем,
Трибунам народним кленом,
Плюєм на пастирів народу
І для чужосторонніх мрій
Жертвуєм будучність, свободу...

Хто ж урозумить нас? Хто скаже
Вражді оцій погубній: „Стій!”
Хто, хто гріхи ті наші змаже?
Хто злучить нас в годині злій?..
Вже й світ весь глумиться із нас,
Як ми жремось над пропастею,
І час вже, час, останній час:
Родись, родись і нам, Мойсею!
Родись, явися нам, яви!
І невмоленною рукою
Карай в нас горесні гріхи,
Карай огнем, карай водою!
За знам'я народне роздерте
Карай засліплене, уперте!

Карай безкарність, самоволю
І самолюбіє жадне!
Одвічних демонів неволі,
Живих до нинішнього дне.
Карай і лжепророків люду,
Що все звуть на їдкий свій суд,
А з народной, зболілою груди
І душу й супокій крадуть. . .
Карай святенне митарство
І духа підлого рабства!
Карай, карай ще і нездарство,
Гріх первородний русина!
І вигуби з-між нас ледачих
Запроданців безличних, злих!
І пробуди незрячих, сплячих,
І напути всіх зблуканих! . .
Благослови борців своїх!
Загрій їх до всього любою,
Що рідне, власне — хоч нещасне! . .
Надихай вірою твердою
В спасенні сили, сили власні!
І викувай з нас в карній школі
Народ, достойний лучшой долі,
Жив для честивости й подоби,
Жив для просвіти і свободи,
Властен над морем, над землею
Ізпоконвінчою своєю . . .
Родись, родися нам, Мойсею!

(„Зоря”, травень 1891, ч. 10, ст. 186-187).

ЗМІСТ

Юрій Шевельов. Впровідне: Що ми знаємо про поему . . .	7
Іван Франко. Мойсей	11
Юрій Шевельов. Поза межі можливого. Другий „Заповіт” української літератури	105

ДОДАТКИ :

1. Варіанти тексту, відкинені Іваном Франком	130
2. Паренетікон, VI	135
3. Передмови Івана Франка до „Мойсея”	136
4. Корнило Устиянович. „Мойсей”	153

Ініціативу видання „Мойсея” Івана Франка, прикрашеного ініціалами і заставками Олени Кульчицької (1877-1967) і присвяченого їй пам'яті, підтримали її колишні учениці середніх дівочих шкіл міста Перемишля, що склали в пам'ять своєї учительки на це видання 635.00 доларів.

Крім того склав пожертву на видання Петро Кулиняк (500.00 доларів) і Галина Бодарева (25.00 доларів).

Усім їм щира подяка від Української Вільної Академії Наук у Сполучених Штатах Америки.

Загальне технічне керівництво: Анатоль Домарацький. Склад: Роман Ференцевич. Верстальник: Володимир Калиновський. Друк: Роман Падковський. Наклад 2 000 примірників. Друковано в друкарні „Свобода”, 81-83 Гренд вулиця, Джерзі Сіті, Н. Дж., 07303. 1968 р.